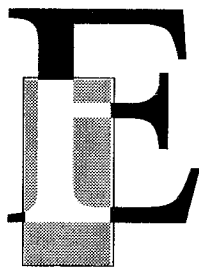

R I C A R D B L A S C O

LLENGUA I PÀTRIA AL PAÍS VALENCIÀ DURANT LA RENAIXENÇA^(*)

m propose d'abordar ací un tema que ja han tractat autors més competents que jo des que, vint anys enrera, començà a sotmetre's a una revisió crítica la Renaixença valenciana.⁽¹⁾ El tema de la identitat nacional i lingüística en els nostres escriptors renaixentistes. Ningú no esperarà de mi que hi aporte noves dades i encara menys que tinga la impertinència de corregir els meus mestres. No obstant això, com que els estudis més solvents tendeixen a examinar la qüestió amb remarcable afany de síntesi, crec que potser no és inescapaient intentar de fer-ne ara una anàlisi complementària. Resseguir, si és possible, l'evolució dels conceptes de *llengua* i *pàtria* —del tot inseparables, puix que la reivindicació d'aquella implica l'afirmació d'aquesta— en els valencians de la Renaixença.

Haig d'avisar per endavant que emmarque la meua recerca en un parèntesi cronològic una mica més ample que l'acceptat generalment. Prenc com a punt de partença 1859, l'any dels primers Jocs Florals de València, pòrtic de l'embranzida restauradora. En canvi, desplaça el punt final més enllà de les dates proposades per diversos autors —sempre en les darreries del XIX⁽²⁾— puix que m'allargue fins al començament de l'actual centúria. L'eixamplament dels límits s'hi justifica, al meu parer, per l'excèpcional imperi que hi exercí Teodor Llorente. Estic plenament convençut que, sobretot en el cas que ens ocupa, no podem donar per closa la Renaixença valenciana fins que no mor el seu dominador patriarca.

Els iniciadors de la Renaixença valenciana, tant si procedien de les aules universitàries com si eren autodidactes, van adoptar els noms de «llemosí» i «llemosina» per designar l'idioma i la literatura que intentaven de fer renàixer. En l'opció hi havia, d'un costat, el record d'una tradició ja consagrada.⁽³⁾

* Les transcripcions de textos s'han deixat sempre amb les grafies i morfologia originals, llevats dels casos en què existeix una edició moderna revisada.

(1) Joan FUSTER, *Antologia de la poesia valenciana*, Barcelona, Ed. Selecta, 1956 (s'ha reeditat a València, Ed. Tres i Quatre, 1980); *Nosaltres els valencians*, Barcelona, Eds. 62, 1972, cap. IV: «Consideracions sobre la Renaixença»; *La Decadència al País Valencià*, Barcelona, Curial, 1976, cap. 4: «Llengua i literatura al País Valencià en el primer terç del segle XIX». Manuel SANCHIS GUARNER, *L'evolució de*

D'altre, hi conflueixen dos criteris: distingir el llenguatge literari culte del degenerat «valencià del carrer» utilitzat per la literatura popular i, alhora, servir-se d'un epítet vàlid per a designar —sense ferir amors propis locals— la unitat idiomàtica dels que avui anomenem Països Catalans, aleshores batejats *pàtria llemosina* per Víctor Balaguer als Jocs Florals de 1859, apel·latiu reprès per Llorente en 1868.⁽⁴⁾

Constantí Llombart sembla haver estat el campió del segon criteri. Polemitzant amb Antoni Careta i Vidal escrivia en 1876: «pera no donar motiu a rivalitats entre los pòbles que parlen nostra llengua, sempre hem cregut lo més convingent l'aplicació de lo qualificatiu llemosina».⁽⁵⁾ Llorente, empès pel mateix motiu, es mostrava reticent a acceptar la denominació «catalana» per al conjunt de la parla comuna i declarava preferir la de «llemosina»⁽⁶⁾ i fou —si parem esment en la seua famosa lletra de 1877 a Rubió i Ors⁽⁷⁾— el principal impulsor del denominatiu «llemosí» per oposició a «llenguatge vulgar».

Així, doncs, sense negar la unitat lingüística, ans volent abraçar-la, l'arbitrari «llemosí» prosperà entre els valencians. Convé recordar, per exonerar-los, que com és ben sabut, l'opció els venia avalada contemporàniament des del Principat. Víctor Balaguer s'havia presentat als Jocs Florals de València com un «bardo llemosí».⁽⁸⁾ Rubió i Ors, en adreçar-se a Llorente el 1876, s'hi servia de l'expressió «verso o prosa lemosina»⁽⁹⁾ i l'any següent equiparava «llengua lemosina» a «catalana», recordant de més a més les «composiciones lemosinas» de Joan Arolas i Pasqual Pérez i Rodríguez.⁽¹⁰⁾ De Madrid estant, Menéndez Pelayo els confirmava que anaven pel bon camí qualificant Rubió i Ors d'«il·lustre escritor lemosín».⁽¹¹⁾

Amb tot, en aquesta etapa primerenca de la Renaixença al País Valencià el «llemosí» no s'imposà de manera unívoca, ni tan sols entre els que en serien més tard els més acèrrims partidaris. Sovint hi trobem d'altres apel·latius, de vegades simplement genèrics, de vegades merament succedanis o equivalents i de vegades contradictoris. Revelen les vacil·lacions, les ambigüitats i el confusionisme propis del moment. No m'és pas possible de fer ara un catàleg complet i n'hauré de donar tot just els principals exemples.

Fixem-nos en Jaume Peiró i Dauder. Potser fou un dels primers a assenyalar, el 1862, influït probablement per la lectura d'algun text del Cinc-cents, que «llemosí» era un terme arcaic. «La llengua llemosina —explicava— [és] agüela o vis-agüela del valencià c'ara es parla», usada per Ausiàs March, Fenollar i Jaume Roig, però «en eixa llengua no nos entendriem ara. El català actual conserva encara algo mes que nosatros d'ella». El títol del seu article ja és ben significatiu: *El dialecte valencià*.⁽¹²⁾ Al llarg d'ell Peiró s'hi referia tantost al «nostre dialecte» com a «la llengua pròpia», «la nostra llengua nativa» o «el llenguache valencià», aquest diferenciat del «llenguache català».

la llengua literària dels escriptors valencians de la Renaixença, «Crítèrium», núm. 17, Barcelona, 1963; *La Renaixença al País Valencià. Estudi per generacions*, València, Tres i Quatre, 1968; *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, València, Departament de Lingüística Valenciana, Universitat, 1978; *Els inicis del teatre valencià modern. 1854-1874*, València, Institut de Filologia Valenciana, Universitat, 1980. VICENT SIMBOR ROIG, *Els orígens de la Renaixença valenciana*, València, Inst. de Filologia Valenciana, Universitat, 1980. Un compendi dels meus escrits sobre el tema és Ricard BLASCO I LAGUNA, *Estudis sobre la literatura del País Valencià*, València, Inst. de Filologia Valenciana, Universitat, 1984. Encara que no directament relacionat amb la Renaixença valenciana, per bé que sí amb el tema d'aquesta ponència, és recomanable Manuel JORBA, *Actituds davant de la llengua en relació amb la Renaixença*, dins *Actes del VIIè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Roma 28 setembre-2 octubre de 1982*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1983, pp. 127-151.

(2) FUSTER situa la consumpció de la Renaixença entre 1884 i 1908, dates respectives de les poesies llorentines *A mon llibre i Mal ensomni* (p. 44 de l'*Antologia*). Per a SANCHIS GUARNER, la «generació de la Renaixença» és activa de 1859 a 1878 (pp. 31-40 de *La Renaixença al P. V.*). ENRIC FERRER SOLIVARES, *Literatura i societat. País Valencià, segle XX*, València, Tres i Quatre, 1981, p. 16, proposa l'any de la mort de Llombart, 1893, com a fita final.

(3) Germà COLON, *La llengua catalana en els seus textos*, Barcelona, Curial, 1978, I, cap. 1: «Llemosí i llengua d'oc a la Catalunya medieval»; Joan FUSTER, *Notes sobre el «llemosí» a la València del segle XVI*, discurs d'investidura a la Universitat Autònoma de Barcelona, 1 d'octubre de 1984.

(4) Víctor BALAGUER, *Ausias March*, poesia inclosa al volum *Los trovadors moderns*, Barcelona, Llibreria Manero, 1859, pp. 306-313; en nota a peu de pàgina, Balaguer defineix així «La patria llemosina: todas las provincias, unidas algun dia per un verdader llas federal, que parlaven lo català. Avuy mateix, encara que Catalunya, Valencia y Mallorca formen part de la corona de España, y lo Roselló y la Provensa de la corona de Fransa, crech que, literariament parlant, se poden comprendre baix la dominació de patria llemosina: com l'Austria, la Prussia, la Babiera, lo Hannover, etc., forman la patria alemana, y com la Cerdenya, lo Piemont, lo Veneto, la Toscana, los estats del Papa, etc., forman la patria italiana». Per a Balaguer vid. el treball de JORBA esmentat a la nota 1, p. 145.

(5) *Lo Rat Penat. Calendari llemosí corresponent al any de 1876.*, p. 16. Careta i Vidal havia dit al *Calendari català*: «llengua llemosina no vol dir mes que llengua parlada en Limoges (França), y no es, ni ha estat, ni será may la llengua catalana que's parla aquí, y mes ó menys adulterada, en Valencia y en Mallòrca».

(6) Teodor LLORENTE FALCÓ, *Amb motiu d'un centenari. Mistral i Llorente.*, València, L'Estel, 1932, p. 29.

(7) *Ibid.*, pp. 70-75. JORDI DE FENOLLAR (seudònim de T.

Nogensmenys, pensava que encara hi romania algun ròssec de l'antiga «dolor y poesia» llemosina en la parla vulgar, semença que podria «fer brollar grans fonts de sentiments en la nostra actual llengua valenciana». La conclusió era d'esperança en el redreçament literari.⁽¹³⁾

Peiró i Dauder era un periodista i poeta popular.⁽¹⁴⁾ Jacint Labaila, poeta culte, cridat a figurar en el primer rengle dels renaixentistes, incloïa el 1854 tretze «poesias valencianas» a la fi del volum *Ecos de la juventud*.⁽¹⁵⁾ A l'exordi, una sola volta hi escriu «versos lemosines» contra tres vegades «nuestro dialecto», «el dialecto patrio» i «nuestro hermoso dialecto», dues «poesía valenciana» i una «valenciano» contraposant-lo a «catalán».⁽¹⁶⁾ Cal fer avinent que aleshores els valencians sentien una acusada diferència entre el seu parlar i el dels barcelonins, sens minva de llur origen comú. És per això que Peiró i Dauder en la poesia *A Catalunya*, publicada al *Calendari Català per a 1869*, comença dient: «Nonq so nat, senyora mia - de lo teu cèl sota'ls raigs / ni la llengua que tu parlas - es la que yo sé parlar; / pero hi ha en las mevas venas - part de catalana sanch», i més endavant s'abranda: «Vulch cantarte [...] en la teva llengua - qu'armonias té tan grans!» sense adonar-se que al capdavant està cantant en valencià amb desinències barcelonines.⁽¹⁷⁾

A l'entretant, Teodor Llorente havia publicat al *Diario de Barcelona* en 1864 la poesia *València i Barcelona* presentant-se com «lo Trobador, que encara guarda l'antic parlar»; els seus pensaments s'envolen «al vell tronc llemosí». Només una vegada hi diu «nostra llengua» i pel clar context deduem que el possessiu és aplicat amb sentit unitari.⁽¹⁸⁾ L'any següent reitera idèntica accepció unitiva en una poesia escrita per oposar-se al corrent nacionalista que germinava a Barcelona. D'aquesta qüestió me n'ocuparé més avant. Ara com ara, i per no moure'ns del terreny de la consciència idiomàtica, citaré tan sols el començament d'*Als poetes de Catalunya*: «¡Oh catalans poetes, los que dels nostres avis / parleu la dolça llengua, volguda del meu cor...».⁽¹⁹⁾ Llorente, doncs, havia reconegut com a propi dues voltes el català, si més no el-lípticament. Un mètode en el qual reincidiria més d'una vegada, fins i tot després de propugnar el cognom «llemosí». Ferrer i Bigné, tan advers com ell a l'embrionari nacionalisme, fou més explícit quan en el famós poema discrepant de 1867 proclamà la unitat lingüística i d'estirp a despit de les diferències polítiques: «la llengua llemosina dels patris trobadors [...] mos fa germans».⁽²⁰⁾

En 1868 Llorente, Ferrer i Bigné, Labaila i Querol van acudir als X Jocs Florals de Barcelona i hi feien la coneixença de Frederic Mistral.⁽²¹⁾ En l'avinentesa, es produïren en el grup valencià curioses variants de nomenclatura que denoten actituds dispars. Labaila, en el discurs de gràcies llegit al Saló de Cent, repetí dues vegades la denominació «llengua catalana» sense mencionar ni «llemosina» ni «llemosí».⁽²²⁾ Tampoc no hi féu esment Querol, qui

preferí dir «natiu idioma» i brindà «perquè, quan tornen de maig les roses noves / pugam cantar, poetes, les catalanes trobes...»⁽²³⁾ En discret però ferm desacord amb ells, Llorente fou ara ben categòric en la crònica enviada a *Las Provincias*: «lo que aquí se llama la *lengua catalana* y á la que se nos permitirá a los valencianos apellidar *lemosina*...»⁽²⁴⁾ Era una presa de posició que, com veurem, tenia un rerafons polític.

Llorente, fascinat pel posat ufanós de Mistral, pel seu prestigi i pel dels felibres de Provença que l'acompanyaven, els saludà descrivint l'estol d'«els llemosins poetes» marxant «vers eixa dolça terra, bressol del Gai Saber»: «correu tots de Cerdanya, Provença i Catalunya [els deia] / correu fins de les terres on s'ou sonar més llunya / la grata llengua d'Oc». En els versos llorentins l'occità i el llemosí es fonien per raons històriques: «quan en els vostres llavis / esclate en eixa llengua dels nostres comuns avis, / el càntic llemosí...»⁽²⁵⁾ Ferrer i Bigné n'exaltà la comunió lingüístico-espiritual — diferenciada, però— amb motiu de l'«aplec de germanor» celebrat a Montserrat: «un esperit qu'enllassa los cors de sá y de llá / qu'essent hú té per branques LA LLENGUA LLEMOSINA / lo VERB DE CATALUNYA, la parla PROVENÇAL».⁽²⁶⁾ Hi distingia, doncs, també per motius polítics, particularitats en l'agermanament: lluny d'unificar, el concepte «llemosí» (ara reduït a «valencià») s'hi distanciava tant del català com del provençal.

Als vint-i-quatre anys, Constantí Llombart donà a llum el 1872 la seua col·lecció d'«epigrames llemosins»⁽²⁷⁾ i a partir de 1875, seguint l'exemple de Francesc Pelagi Briz, inicià la publicació de *Lo Rat-Penat, calendari llemosí*. Ja he dit que Llombart fou un ardit partidari del «llemosí». Tanmateix, no estigué exempt de contradiccions i d'ambigüitats.

Concebé una *Acadèmia de lletres llemosines*,⁽²⁸⁾ prefiguració nonada de la societat *Lo Rat-Penat*, creada poc després, i censurà Querol per haver titulat *Rimes catalanes* i no «llemosines» les tres poesies incloses el 1877 al volum *Rimas*.⁽²⁹⁾ Tal crítica, però, introduïa una dissociació «llemosí # català» discordant amb el principi unificador propugnat per al primer onomàstic; la discordança reapareix més tard en altres escrits llombartians.⁽³⁰⁾ A vegades Llombart empra locucions que poden semblar equívokes, per exemple quan diu «llenguatge llemosino-valencià»⁽³¹⁾ o quan proposa la redacció d'«una bona gramàtica llemosino-valenciana».⁽³²⁾ Són, si no vaig errat, fórmules nominals adoptades amb la intenció de remarcar la identitat bàsica entre el llenguatge literari i la parla popular. D'altra banda, no serà sobrer assenyalar que al *Calendari llemosí* hi apareixen treballs com *Tendencia y carácter de la moderna literatura catalana* de Joaquim Botet i Sisó,⁽³³⁾ *Lo sentit del renaxement de las llenguas y lliteraturas provincials* d'Ignasi Farré i Carrió⁽³⁴⁾ i *La llengua d'Oc* de Josep d'Orga,⁽³⁵⁾ que palesen la condescendència nominal de Llombart en les planes de la seua revista.

Llorente Falcó, *Cómo se inició el movimiento renacentista literario en Valencia*, dins *Almanaque de Las Provincias para 1935* (d'ara endavant citaré abreujament *ALP*), pp. 301-304.

(8) BALAGUER, poesia *Ausias March*, cit. a la nota 4: «la llengua de mos avis / jo sols conech; só un bardo llemosí» [...] «cantaré en la llengua de mos avis / que altra no sab lo bardo llemosí». JORBA, loc. cit., pp. 134-135 esmenta un text d'*El Vapor* de 1834 que parla de «llengua lemosina», la conferència de Pere Mata a Madrid el 1862 dient que *Mirèio* és un «poema escrito en lemosin» —p. 137— i els versos de Pau Estorch i Sisqués de 1852: «aquells catalans tan fins / que creuen ser cosa baixa / lo expressar-se en llemosí» (p. 149). Al *Calendari Català per a l'any 1868*, Barcelona, pp. 18-19, apareix la poesia *La llengua llemosina* de Josep Ignasi Vich; segons el poeta l'escriu el 1846 quan l'Aguiló «marxà a Castella», i la publicà el 1854 al diari de Palma *El geni de la llibertat*; Vich hi parla de «poetes llemosins». *El Vapor* es llegia a València per Josep Maria Bonilla i els seus amics, com hem comentat FUSTER i jo mateix. El *Calendari Català* el rebien gairebé tots els renaiencistes valencians.

(9) *Epistolari Llorente. Volum I. Cartes de llevantins (1861-1900)*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1928. Lletretra nota 33, pp. 37-38: «¿En qué años comenzaron a escribir en verso ó en prosa lemosina Vd., los citados Querol y Labaila, y demás amigos de Uds., y qué fué lo que les movió a escribir en dicha lengua?». LLORENTE FALCÓ, loc. cit., pp. 68-70, reproduceix i comenta aquesta lletra; ho fa

també en l'article amb pseudònim esmentat a la nota 7. Les diverses posicions de Rubió i Ors davant la llengua són analitzades per JORBA, *loc. cit.*, pp. 135-136, 141-142.

(10) Joaquim RUBIÓ I ORS, *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas*, Barcelona, 1877, pp. 35 i 56. És curiós que de Joan Arolas tan sols es coneix un text vernacle: un «miracle» de 1835.

(11) COLON, *loc. cit.*, p. 41. Menéndez Pelayo, que als vint anys començava a gaudir d'una creixent estima, rectificaria més tard, com veurem més endavant.

(12) Constantí LLOMBART, *Los fills de la Morta Viva*, València, Emili Pasqual, 1883 pp. 501-514: «En Jaume Peyró y Dauder»; l'article es reproduceix a les pp. 509-513 i aparegué dins el setmanari *El Tio Nelo*, núm. 42, 15-XI-1862. Llobart advertia que havia respectat en la transcripció «la corrompuda ortografia que pera escriurer lo valencià llavors usaben tots los autors». Vicent PITARCH, *Defensa de l'idioma*, València, Tres i Quatre, 1972, pp. 127-131, en dona un llarg extret.

(13) «La llengua pròpia es una de les mes sagraes herénsies d'un poble [...] ¿per qué la literatura no s'encarrega de trasmetre y compachinar algo escrit en el nostre dialecte, pera no pédrel del tot?»

(14) A més de redactar *El Tio Nelo*, col·laborà en les antologies festives coordinades per Llobart (*Niu d'abelles*, 1872 i *Tabal y Donsayna*, 1878) i escriví dos «miracles»: *Lo fanátich de Traiguera* i *La veu del cé*, en 1863.

(15) Jacint LABAILA, *Ecos de la juventud*, València, 1864. Les «poesias valencianas» ocupen les pp. 181-230 i van acom-

En 1875 Llorente insistí de nou en pro del cognom «llemosí» enfront a «català». Comentant l'ingrés de Víctor Balaguer a la madrilenya *Real Academia de la Historia* deia: «Los catalanes quieren dar este nombre [«catalana»] al conjunto de la literatura “de oc” en España, comprendiendo las tres ramas: catalana, propiamente dicha, valenciana y balear. Los valencianos no nos resignamos fácilmente a esa denominación, por no haber sido Cataluña nombre genérico de estos antiguos Estados, y sostenemos la antigua denominación de lengua y literatura “lemosina”. Varias veces se ha discutido esta cuestión, sin haber podido llegar a un acuerdo.»⁽³⁶⁾

Pocs mesos després Milà i Fontanals, tot i que havia sostingut el cognom «llemosí» en 1850, previngué amb el seu magisteri innegable contra l'ús del sintagma «llengua llemosina», aleshores moneda corrent tant entre els escriptors de València com entre els de Mallorca o Barcelona. «Si no's vol dir catalana —aconsellava— no's diga en cap manera llemosina, sino catalano-valentina-baleàrica.»⁽³⁷⁾ Milà escrivia en una revista no científica, braç a braç amb els principals representants de la Renaixença valenciana.⁽³⁸⁾ És impensable que aquests no hagen llegit el seu article. Emperò, el van negligir. De fet, un d'ells, Llobart, defensava en 1876 —ja ho vaig indicar adés— la validesa de l'onomàstic «llemosí» contra el parer de Careta i Vidal i en 1878, com també he dit, desaprovava Querol.

Desentendre's de la lliçó de Milà pot excusar-se en un autodidacte com Llobart, no en un universitari com Llorente qui, en 1876, amb motiu de les festes de València pel centenar de la mort de Jaume I, saludava fogosament els poetes vinguts del Principat, les Illes i Provença: «¡Oh llemosina raça reial, salut!» El poema incloïa el ritual component de comunió lingüística amb el tòpic més descompromès: «És vostra amada llengua la llengua dels meus avis.» Li adjudicava, però, una àrea territorial abusiva: «I avui que aquesta llengua, oh Trobadors, oh Mestres, / dels Pirineus als Alps, juntant les fortes destres, / aixecam, com la santa senyera, amb nou amor...»⁽³⁹⁾ Dels Pirineus als Alps és, no cal dir-ho, una mica fort. Traslueix —al meu esguard— una assimilació llorentina d'idees mistralianes, de la qual ja he donat fa poc alguna mostra. Llorente s'hi abstingué a posta de denominar concretament l'idioma: ni «llemosí» ni «llengua d'oc». Simplement, llengua de l'avior.

Els anys vinents i mentre el venerable Vicent Boix, mantenidor dels Jocs Florals de Barcelona de 1877, proclamava la unitat nacional i lingüística del Principat i del País Valencià: «una mateixa es la gloria dels dos pobles, una mateixa es la llengua», abstenint-se d'adjetivar-la,⁽⁴⁰⁾ Llorente continuà servint-se de l'apel·latiu «llemosí». Així, en les lletres a Rubió i Ors de 1877 parla de «renacimiento de las lenguas lemosinas», «poesia lemosina docta», «renacimiento lemosín», «poeta lemosín», alternant amb enunciats com «escrito

en valenciano», «poesía valenciana», «escuela poética valenciana», etc.⁽⁴¹⁾ Altre tant féu el 1879 en l'obertura de curs de la societat *Lo Rat-Penat*.^(41a)

Simultàniament, Víctor Iranzo, que es confessava deixeble de Llorente, no s'inhibia d'aplicar-hi el nom erroni però consolidat. Iranzo és un cas peculiar. Nat en un llogaret turolenc i emigrat a la ciutat de València consumà amb naturalitat el canvi idiomàtic. Autodidacte, s'incorporà al moviment renaixentista. En una «epístola» a Llombart descrivia, una mica ingènuament, son procés de mudança lingüística: «y esta lengua viril en que parlaben / los antichs llemosins, que tan estranya / se feha als meus ohits quant la escoltaben / amor me l'amostrà, que tot ho apanya».⁽⁴²⁾

L'apoteosi del «llemosinisme» devem situar-la en 1878, any de la fundació de *Lo Rat-Penat, societat d'amadors de les glories de Valencia y son antich Realme*. La nova entitat es presentà públicament la nit del 31 de juliol en el pavelló municipal de la fira de l'Albereda. Constantí Llombart hi llegí un discurs panegíric titulat *Excel·lencies de la Llengua Llemosina*.⁽⁴³⁾ Ajustant-se a les teories vigents aleshores entre els renaixentistes desenrotllà un resum històric «de nostra enjamay ni prou ni bastant ben lloada llengua materna». No és ara el moment d'analitzar els encerts o els errors de la dissertació. Allò que cal retenir per al nostre propòsit és el fet que Llombart, després d'al·ludir-la amb els circumloquis habituals («nostre mig perdut natiu idioma», «nostra abandonada llengua», «nostre matern idioma», etc.) proclamàs: «no, valencians, no es morta nostra expressiva llengua llemosina», recordàs «los inspirats poetes y grans ingènits llemosins» del passat i convidàs l'audiència a reconèixer en «lo expresiu metall» de la parla popular «aquella mateixa llengua llemosina, apellada á les hores del país o valenciana, que nostres majors usaren desde la gloriosa conquesta d'aquest regne». La seua opció idiomàtica restà fixada nítidament: «aquesta llengua, que apellarém nosaltres llemosina...»⁽⁴⁴⁾ L'opció fou reblada per alguns dels poetes que intervingueren en la solemnitat.⁽⁴⁵⁾ Hi havia, tàcitament en uns, explícitament en altres, un sentiment de comunitat lingüística i ètnica amb Catalunya i Mallorca.

La sessió inaugural de *Lo Rat-Penat* suscità inquietuds i prevencions polítiques, tant per alguns passatges del discurs de Llombart com pels versos abrandats de Pasqual i Genís, Ricard Cester, Labaila i Sanmartín i Aguirre, marcadament anticentralistes. Fa anys vaig dedicar una monografia a aquesta qüestió.⁽⁴⁶⁾ No entendriem res de l'astorament i la frisança de l'auditori aquella nit si ens oblidàssem del procel·lós període històric en què nasqué i visqué la Renaixença valenciana. Els Jocs Florals de València de 1859, fita inicial, van celebrar-se durant el quinquenni de la *Unión Liberal* d'O'Donnell, a curta distància dels avalots que havien trasbalsat la ciutat el 1856.⁽⁴⁷⁾ El viatge dels poetes valencians a Barcelona s'hi escaigué poc abans del destronament d'Isabel II en 1868. Bona part de l'obra dels nostres renaixentistes afluà

panyades de la traducció castellana. De les tretze composicions, quatre són traduccions d'Espronceda, Zorrilla i Selgas. Les inclogué més tard al volum *Flors del Túrria*, Barcelona, I. López, 1868.

(16) A l'exordi («Dos palabras del autor sobre los siguientes versos», pp. 183-184), llegim: «Los valencianos, aunque emparentados íntimamente con los catalanes por las relaciones de historia, de clima, de lengua y de intermediación, somos sin embargo muy diferentes; es tan distinto el carácter de cada pueblo que, solo acaso por la diferencia de carácter, y por las consecuencias que de ella se desprenden, somos antípodas; parece que nos separa un continente. Los catalanes, amantes de todo lo suyo, amantes hasta la idolatría, han hecho de su Barcelona una ciudad que marcha al frente del progreso español; los valencianos, desdeñosos de todo lo nuestro, dando á todo lo del país menos valor del que realmente tiene, somos pródigos en alabanzas para con los demás y guardamos el vituperio para nosotros: ¡triste verdad que, por desgracia, la fuerza de la esperiencia me hace conocer! Como consecuencia, pues, del amor al país, los hijos del Principado rezan, enseñan, hablan y escriben en catalán; y por otra consecuencia, idénticamente lógica, los descendientes de Ausias-March y de Mosen Jaume Febrer olvidamos el valenciano, no lo hablamos ya, ni lo escribimos». Això de no parlar-lo és dur d'admetre, si prenim compte de l'auge del teatre i del periodisme populars a l'època. No el parlarien els lletraferits renaixentistes, però el poble en conservava viva la parla.

(17) Jaume PEIRÓ I DAUDER, A

Catalunya. Un recort y una esperansa, dins el *Calendari Català per a 1869*, Barcelona, 1868, pp. 73-75. No coneixem cap altra poesia culta d'aquest poeta. Encara que possiblement les desinències barcelonines podrien ser obra de F. P. Briz esmenant l'original, el sentiment de diferència lingüística és la clau del poema.

(18) Teodor LLORENTE, *Poesia valenciana completa*, a cura de Lluís Guarner, transcripció de F. Pérez Moragon; València, Tres i Quatre, 1983, pp. 299-301. Es publicà també al *Calendari català per a 1865*, Barcelona, 1865, pp. 50-53, amb el títol invertit: «Barcelona i València»; ignore com es titulava al *Diario de Barcelona*. D'ara endavant citaré abreujadament aquesta edició: *Llorente, PVC*.

(19) *Llorente, PVC*, pp. 302-304. Es publicà al *Calendari Català per a 1866* —no 1865 com anota Lluís Guarner en l'edició esmentada— pp. 33-37. Fou comentat per Víctor BALAGUER en *Esperansas y recorts*, Barcelona, 1866, cap. III: «La poesia d'En Llorente», pp. 53-63; hi al·ludeix també a les pp. 42-43.

(20) *La crehuada dels poetes*, dins *Calendari Català per a 1867*, pp. 76-77. Reproduït dins *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al any 1875*, pp. 113-114.

(21) «VALENTINO» (pseudònim de Teodor Llorente Olivares), *Visita a Mistral*, dins *ALP* 1904, pp. 113-118; vet ací el retrat que fa de Mistral: «Era un hombre alto, robusto y bien plantado, de correctas facciones, buen color, bigote y perilla que le daban algo del aspecto militar, revelando á la vez al campesino la salud y la fuerza que respiraba toda su persona. Aún lo estoy viendo como se me apareció entonces [1868]:

durant la Regència de Serrano, el regnat d'Amadeu de Savoia, la I República i la insurrecció cantonal de 1873, en la qual Llombart hi tingué un cert protagonisme.⁽⁴⁸⁾ Quan es fundà *Lo Rat-Penat* a les penes feia quatre anys de la Restauració alfonsina i el seu futur era encara incert.

És en aqueix ambient d'inquietud social provocada per tantes insurgències immediates que hem de situar la nit del 31 de juliol de 1878. Les invocacions al gloriós passat d'un Regne de València independent i a la identitat espiritual dels antics països catalans —ocasionalment prolongada a Occitània per l'orador i algun dels poetes— van ser interpretades com «separatistes» per molts dels assistents, potser impressionats pel gir nacionalista que la Renaixença prenia a Catalunya. Feliu Pizcueta, primer president de *Lo Rat-Penat*, maldà per tranquil·litzar-los en el parlament de cloenda,⁽⁴⁹⁾ sense aconseguir-ho.⁽⁵⁰⁾

Ara ve a tomb, doncs, que refem camí. Tornem enrere i examinem les posicions político-patriòtiques dels renaixentistes valencians, manifestades simultàniament amb les actituds lingüístiques ja vistes. En l'article de 1862 Peiró i Dauder parlava «del patriotisme echagerat de Catalunya» per ensenyar i predicar en català. Ho feia en un context d'incitació a l'estima pels valencians de la llengua pròpia i això lleva a la frase tot sentit de vituperi.⁽⁵¹⁾ Semblantment, Labaila constatà en 1864: «los valencianos, aunque emparentados íntimamente con los catalanes por las relaciones de historia, de clima, de lengua y de inmediación, somos sin embargo muy diferentes», diferència que volia suprimir. Argüïa que mentre els fills del Principat «rezan, enseñan, hablan y escriben en catalán» els descendents d'Ausiàs March «olvidamos el valenciano, no lo hablamos ya, ni lo escribimos».⁽⁵²⁾

El primer valencià que es mostrà recelós pel caire que prenia el moviment restaurador a Barcelona fou Teodor Llorente, qui en 1865 publicà dins *El Museo Literario* de València una ressenya laudatòria del *Calendari català* de Briz, matisada de reserves mentals. Es preguntava si el moviment no encobria «alguna conspiracion» i formulava moltes reticències al lema del *Calendari* «qui llengua té, a Roma va».⁽⁵³⁾ Briz no respongué a les aprensions de Llorente; ans es congratulà de les lloances⁽⁵⁴⁾ i fins i tot l'hi publicà *Als poetes de Catalunya*, que el propi autor considerava que començà a marcar la diferència entre els trobadors de València i els de Barcelona.⁽⁵⁵⁾

En aquest poema cristal·litza una actitud que Llorente mantindria tota la vida: «Mes no vullgau que tornen de nou les antics segles, / puix morts estan per sempre los Jaumes i els Borrells; [...] Dels venerats sepulcres no remogam les cendres; / deixem dins d'ells l'espasa, que el temps ja rovellà». Anys després, glossà la intenció amb què havia escrit el poema més o menys així: bo és enyorar les glòries pretèrites, però sense aspirar a restablir el passat «en dany de la unitat espanyola».⁽⁵⁶⁾ Víctor Balaguer criticà llargament tant la ressenya com el poema llorentins i acusà Llorente de citar-hi fragmentària-

ment Mistral *pro domo sua*⁽⁵⁷⁾ però els assenyats raonaments del «trobador del Montserrat» no modificaren l'opinió del poeta valencià.

No gaire més tard, el 1868, Llorente s'hi enfrontà al poeta alacantí Adolf Blanch, guanyador de la Flor Natural als Jocs Florals de Barcelona amb el poema *Lo castell feudal*. Més que d'una disputa política es tractava d'un litigi poètico-ideològic, aprofitat pel poeta valencià per consumir-hi «una protesta» que volia ser progressista.⁽⁵⁸⁾ Blanch «havia cantat los castells feudals com imatge i representació de la pàtria catalana» segons Llorente⁽⁵⁹⁾ i aquest li reprotxava en vers l'afecció goticitzant per les runes: «¡deixa passar rellampegant la Història; / deixa passar la voluntat de Déu... «fuig d'est castell [...] / ben derrocades foren ses muralles; / la Pàtria que tu cantes no està ací».⁽⁶⁰⁾ Pel to de les citacions bé es veu com s'emparellen políticament amb *Als poetes de Catalunya*. És en aquesta poesia de rèplica a Blanch que Llorente reprèn el sintagma «pàtria llemosina», encunyat anys enrere per Balaguer.

El lema del *Calendari català*, mirat amb tanta prevenció per Llorente, fou acceptat amb entusiasme per Labaila. «Mon ànima [...] desitja volarne á vostra *Roma nova*», escrivia en 1866 a Francesc Pelagi Briz, identificant-se amb el seu «amor patri»: «Ma veu que trista tróva / podreu als vostres cànchics, podreu sempre juntar; / jo futjiré ab vosaltres vers eixa patria nòva / que sempre nos recorda qu'ahir forem jagans» i subscribia l'ideal unitari de Briz: «De tres riques germanes desitjeu los abraços, / volent qu'elles s'unixquen ab un jòu tendre y dolç / i qu'ajuntats vos tinguen indeslligables llaços / ab forta germania de lo pervindre'ls jorns».⁽⁶¹⁾

Les tres germanes van ser cantades per Rafael Ferrer i Bigné al *Calendari català per a 1866*. El sentiment de pàtria, que Labaila feia extensiu als tres països catalans, era individualitzat per Ferrer: «Mallorca, Catalunya y tú, la patria mehua, / Valencia...», bé que amb palmària voluntat integradora. Heus ací com feia parlar València: «no me deixeu, mes germanes, / y no s'alluntee de mí, / que yo abans de ser de estranys / vullch en vostra unió morir».⁽⁶²⁾ És obvi que la poesia implicava, com la de Labaila, l'adhesió a l'ideari de Briz.

Adhesió efímera. L'any següent Ferrer i Bigné, sens dubte influït pel criteri de Llorente, la perfilà amb *La crehuada dels poetes*, un dur atac als «exclusivistes» (com s'anomenava aleshores als nacionalistes). «¿Per qué empunyéu les armes [inquiria] Ma *patria* no vol guerra / ma *patria* sols desitja la venturosa pau: / deixéu puig, als polítics les lluytes de la terra / deixéu la tosca llança per lo llaud suáu.» Postulava, doncs, i amb més claredat que Llorente, una Renaixença orientada solament al goig del *gai saber* i desengatjada del ressorgiment nacional. I argumentava: «U sols, de molts realmes, va fer la monarquia... / ¡no feu troços hui el scèptre qu'os feu tots uns avans! / No vulláu fer estelles les taules de la història».⁽⁶³⁾ En aquest poema, el mot

cubierta la cabeza con un sombrero de fieltro de anchas alas, vistiendo un chaquetón de pana, y anudada al cuello larga corbata flotante. Bajo aquel campestre atavío se adivinaba algo superior, el *quid divinum* de los poetas de verdad; no se necesitaba forzar demasiado la imaginación para encontrar mucho de Apolo y algo también de Hércules, en quien entonces era llamado ya con helénica frase el Homero de Provenza». LLORENTE FALCÓ, loc. cit., 23-28: «La festa de germanor de l'any 1868.» LLORENTE FALCÓ, *Mistral y el movimiento renacentista de la lengua de «Oc» en España*, dins *ALP* 1947, pp. 187-190. Cf. Manuel SANCHIS GUARNER, *Els felibres i València*, dins *Arguments*, València, núm. 4, 1979, pp. 151-167. (22) Jacint LABAILA, *Discurs de gracies llegit en Barcelona, en lo saló de Cent, en los Jochs Florals de dita ciutat de l'any 1868*, dins l'obra del mateix autor *Flors del meu hort*, València, 1882, pp. 270-281; és acompanyat per la versió castellana.

(23) Vicent W. QUEROL, *Rimes catalanes*, edició a cura de Lluís Guarnier, València, Tres i Quatre, 1980, pp. 61-62: «Brindis. En una felibrejada, après la celebració dels Jochs Florals.» Es publicà per primera vegada a l'*Anuari Català* 1875, Barcelona, 1874, pp. 51-52.

(24) LLORENTE FALCÓ, *Amb motiu d'un centenari...*, p. 29.

(25) LLORENTE, PVC, pp. 229-230: *Als felibres de Provença*. Lluís Guarnier dona la data errònia de 1866, quan òbviament és dos anys posterior. Es publicà al *Calendari Català per a 1868*, pp. 136-138. Com fa constar Guarnier, figura en la primera edició del *Llibret de versos* i fou

eliminada de la segona. Tampoc no apareix en l'edició pòstuma preparada per Llorente Falcó (*Poesies valencianes*, València, 1936). No caldrà recordar l'opinió dels filòlegs actuals sobre la llengua d'Oc (vid. p.e. Joan COROMINES, *El que s'ha de saber sobre la llengua catalana*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1965, pp. 20-21 i Fernando LAZARO CARRETER, *Diccionario de términos filológicos*, 3.ª ed., Madrid, Gredos, 1968, pp. 339-340, veu «Provenzal»).

(26) *Al Pyrineu*, dins *Calendari Catalá per a 1869*, pp. 69-71. Les versals són a l'original.

(27) Constantí LLOMBART: *Niu d'abelles. Epigrames llemosins*, València, 1872. És avinent de retènia la següent frase del pròleg: «los catalans, á força de treballar, han pogut restaurar un pòch la sehua literatura, qu'és la nôstra» (p. IX); cite per la 2.ª edició, de 1876.

(28) *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al any 1876*, p. 13; esperava que d'ella «podrà iixirne una bona gramática llemosino-valenciana» i, amb «l'esforç de tots los aymadors de nôstres glories, eixecarne lo pendó de la nôva crehuada fins lo punt qu'en lo dia li correspón per dret ocuparne». Josep M.ª PUIG TORRALVA (*En Constantí Llobart. Apunts biographics*, dins *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al any 1882*, pp. 145-147) transcriu una lletra de Vicent Boix al *Diario de Valencia* amb motiu de l'anunci prematur de l'*Acadèmia* oferint als organitzadors «ma completa adhesió al projecte».

(29) «Lo que sí no ham pogut comprender, y debem dirho es lo motiu per qué lo poeta, tan amant sempre de Valencia, ha

«pàtria» té un so amfibològic, puix que, al capdavant, el desenllaç és espanyolista.

A despit de les reticències de sis anys enrere Peiró i Dauder es declarà en 1868 un obscur i pobre soldat «de la nova crehuada», entusiasta de la «gran Catalunya», a la qual s'hi adreçava ardidament: «Valencia, qu'avuy s'aixeca, — com surtint-ne en sobresalt, / ohuint ta veu afanyosa — que li crida: avant, avant. / [...] / la qu'á la veu de la pàtria, — á que sorda no fou may, / respon per los seus poetas — avuy de los teus al cant».⁽⁶⁴⁾ En el poema de Peiró la pàtria que cridava, és clar, no podia ser altra que la catalana.

Al si de la Renaixença valenciana s'anaven dibuixant, doncs, dues faccions. La dels qui n'assumien la conseqüència cívica implícita en el recobriment lingüístico-literari i tendien per tant a una comunió nacional, semblant a la que avui anomenem Països Catalans, i la dels qui no passaven d'un renaixement asèptic circumscrit als esplais de la literatura rebutjant qualsevulla concomitància política; aquests, sense abdicar de la «germanor», curaven de precisar-ne un particularisme valencià. El primer bàndol, prou més migrat que el segon (no hi mancarien desertors: ja veurem el cas de Labaila) comptava amb figures menys representatives. Entre ambdós fluctuava la massa dels renaixentistes valencians, molt afeccionats a repetir-ne lloances a la llengua per l'estil de la ja consagrada per Aribau i represa per Villarroya: «més dolça que la mel» —i totes les seues variants—⁽⁶⁵⁾ alhora que satisfieien llur deler patriòtic evocant romànticament el pretèrit; per a ells, com assenyalaria més avant el crític Manuel de Montoliu, la pàtria es convertí en una mera «atavilatria».⁽⁶⁶⁾

Querol és un cas peculiar. Per moltes raons podríem encabir-lo en la primera facció. De tots els valencians de la primera etapa fou qui més encertà a concretar-ne el seu concepte de pàtria. Si més no, líricament. En 1868 sentia el Montserrat com «missatger de la mia pàtria», evidentment la catalana: «demana / per la nostra pàtria a Déu; / missatger de Catalunya».⁽⁶⁷⁾ En la festa del Felibritge celebrada el mateix any a Sant Remigi de Provença parlà de la «materna pàtria» inclús com d'una unitat superior que comprenia les terres catalanes i les provençals.⁽⁶⁸⁾

N'arrodoní aquesta noció en 1876 amb la *Carta a Frederic Mistral*, que acabava de publicar *Lis Isclo d'Or*.⁽⁶⁹⁾ Querol veia la pàtria esqueixada pel pes de la història «a l'un costat i a l'altre dels negres Pirineus», tot confiant esperançat en una remota reunió: «i així com de les boires el blanc i cendrós vel / sols un breu jorn amaga del sol la llum eterna, / vorem també com tornen de l'heretat materna / los vells jorns i se acaba lo plor del nostre dol». Amb un sentiment tel·lúric i pairal de la pàtria pervenia a encarnar-la en Mistral: «tu a soles eres la pàtria encara». Concepció visionària: endossava

al poeta = profeta la missió de revifar-ne «dels antics temps gloriosos les beneïdes ombres».

Emperò, hi hauríem d'arreglar-lo també en el segon bàndol. Aquell mateix 1876 Querol i Pizcueta intervingen a l'*Ateneo Científico Literario y Artístico* de València per celebrar la fi de la tercera guerra carlina. Tant el discurs de Pizcueta com la poesia llegida per Querol —tots dos en castellà— n'exaltaven la pàtria espanyola, tema també d'un segon poema querolià.⁽⁷⁰⁾ No ens fem il·lusions. Els prohoms de la Renaixença valenciana podien honorar indistintament una o altra pàtria, segons les circumstàncies.

Llorente es congratulà del to moderat de Balaguer al seu discurs d'ingrés a la madrilenya *Real Academia de la Historia* el 1875. El «trobador de Montserrat», com és sabut, hi apostatava de la famosa retronxa de *Los cuatro pals de sanch*: «ai Castella castellana / no t'hagués conegut mai!». El comentari de Llorente fou: «Temióse al principio que este cultivo de una lengua distinta del idioma nacional, indicáse propósitos separatistas [...] Hoy nadie teme la desmembración de la gran patria española; pero bueno es que el Sr. Balaguer, el apasionado catalanista, lo proclame así».⁽⁷¹⁾ Pareu esment en l'adjectivació: «la gran patria española». Per a Llorente la «pàtria llemosina», aviat reduïda a la «pàtria valenciana», mai no passà de ser, com per a molts ratpenatistes, «la pàtria giqueta».⁽⁷²⁾

Pel maig de 1878 Llorente hi acudí a les Festes Llatines de Montpeller, un altre invent de Mistral per embolicar més la troca: la «llatinitat», englobadora d'una germanor més extensa que la catalano-provençal, no era sinó un subterfugi pompós per a defugir literàriament l'imperatiu d'una definició nacionalista.⁽⁷³⁾ Una lletra de Mistral a Llorente del 14 de juny confirmà el poeta valencià en la seua torre d'ivori: «Quant au Felibrige [...] la politique lui est tout à fait étrangère... Nous sommes et voulons rester les représentants littéraires des pays d'oc, de la "terra lemosina". Voilà tout».⁽⁷⁴⁾ Expansions d'aquesta mena justificarien l'agre comentari de Valentí Almirall: «El moviment felibrenc no és fill de cap idea transcendental ni es proposa res d'importància social directa».⁽⁷⁵⁾

Tampoc no s'ho proposava el sector de la Renaixença valenciana que seguia Llorente, disposat, com Mistral, a acceptar-ne descaradament el bilingüisme i la situació subalterna que se'n deriva. Vet ací el que escrivia don Teodor poc abans de la vetlada inaugural de *Lo Rat-Penat* fixant la seua posició: «Nosotros no hemos participado nunca de los temores (por fortuna ya casi desvanecidos) que concibieron algunos, sospechando que ese movimiento literario [la Renaixença] pudiera fomentar en el terreno político tendencias separatistas; pero tampoco nos hicimos la ilusión de que pudiera deshacerse la obra de la historia, rechazando más o menos la lengua castellana de las provincias que hablaron exclusivamente el lemosín en otros tiempos, y devol-

tingut l'estrany capritjo de titularne "Rimas catalanas" les tres úniques poesies llemosines, qu'estampa tan notables com tot lo eixit de sa ploma, sent aixina qu'en llemosina llengua están escrites» (*Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al present any 1878*, p. 13). S'escau d'aportar ara l'opinió contrària de Josep M.ª Puig Torralva, deixeble de Llombart i successor seu en la direcció del calendari: «En Constantí Llombart, com tots los poetes valencians, apellida "llemosina" á sa llengua nativa. Nosaltres, sobre este punt, som de molt distinta opinió; puix creem fermement, y d'aixó nos ocuparem ab lo degut deteniment en altra part, que la llengua del Túria, com la del Llobregat, es catalana» (article biogràfic de 1882 citat en la nota anterior). Juan VALERA en la crítica que féu a las *Rimas* no hi al·ludí a les catalanes (*Obras completas*, t. II: «Crítica literaria», 2.ª ed., Madrid, Aguilar, pp. 511-519: «*Rimas*, de Vicente W. Querol»).

(30) Així, p.e., en la biografia que dedica a Labaila (*Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al present any 1879*, pp. 148-154) diu que publicà a Barcelona «un petit volúm de poesies llemosines, titolades *Flors del Túria*, á les quals precedix un excel·lent prólech en català degut al eminent publiciste En Víctor Balaguer».

(31) «Prólech» a *Niu d'abelles*, p. IX.

(32) V. la nota 28. Llombart féu el 1887 una reedició ampliada del *Diccionario valenciano-castellano* de Josep Escrig i Martínez, publicat per primera vegada el 1851.

(33) *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al any 1875*, pp. 65-67.

(34) *Lo Rat-Penat. Calendari*

llemosí corresponent al any 1879, pp. 52-56.

(35) *Ibid.*, pp. 64-68.

(36) *Las Provincias*, 27-X-1875.

(37) Manuel MILÀ i FONTANALS, *Quatre mots sobre ortografia catalana*, dins *Anuari Català 1875*, pp. 35-42. LÁZARO CARRETER, loc. cit., pp. 258-259 diu que l'epítet «llemosí» equivalent al català i tots els seus dialectes «lo utilitza aún Milà i Fontanals en 1850». COLON, loc. cit., p. 54, nota 40, apunta que l'erudit «reconeix en 1861 que aquest nom [llemosí] ha sido indebidamente aplicado». No puc creure que Llorente no hagués llegit *De los trovadores en España*, d'on prové la citació.

(38) A l'*Anuari Català 1875* hi col·laboren Rafael Ferrer i Bigné, Benet Altet i Ruate, Constantí Llombart i Enric Escrig i González.

(39) LLORENTE, PVC: *Salutació als poetes de Catalunya, Mallorca i Provença, que vingueren a les festes del centenar del rei En Jaume*, pp. 308-310.

(40) Citat per J. M. MIQUEL i VERGÉS, *Paralelisme de la Renaixença a Mallorca i València*, «*Revista de Catalunya*», núm. 77, abril 1934, pp. 33-51, especialment p. 47.

(41) V. la nota 7. Cal fer avinent que quan Llorente deia «valenciano» es referia al llenguatge utilitzat pels poetes o sainers o periodistes populars, mentre quan escrivia «escuela poética valenciana» parlava de la fundada per ell i Querol a partir de l'estímul de Marià Aguiló, és a dir la Renaixença valenciana.

(41a) Aquest discurs no s'edità. Ens és conegut per l'esment que hi féu Llorente en l'«Endreça» del *Llibret de versos* a l'Aguiló: «Llengua morta es la llatina, que no parla avuy ningú, encara que pera certes

viendo en los usos de la vida social y pública al antiguo idioma. Esto, ni nos parece posible, ni lo juzgamos conveniente.»⁽⁷⁶⁾

Després de tan taxativa declaració un hom pot imaginar la sorpresa del patriciat valencià aplegat la nit del 31 de juliol de 1878, quan oí Llombart proclamar enfervorit: «¡Ya, per fi, Valencia [...] sembla correspondre al crit patriotich de renaiximent donat fa temps per nostres germans de Catalunya! ¡Ya al cap aplegà l'hora!»⁽⁷⁷⁾ i als poetes Ricard Cester, Cristòfol Pasqual i Genís, Josep Sanmartín i Aguirre, enlairar l'ideal de la «nova Roma», vituperar Castella o negar-se a sotmetre's a la llengua castellana.⁽⁷⁸⁾

La por que la nova entitat arribàs a ser un focus ideològic de «separatisme» o «cantonalisme» s'apoderà del patriciat valencià, malgrat els esforços de Feliu Pizcueta per dissipar-ne la temença.⁽⁷⁹⁾ Quan Pizcueta cedí la presidència de *Lo Rat-Penat* a Teodor Llorente, flanquejat pels vice-presidents Labaila i Ferrer i Bigné, que successivament presidiren la societat els anys vinents, s'obrí un període d'hegemonia del pensament llorentí (1879-1882) que col·lapsà tota possible temptativa de desviar *Lo Rat-Penat* d'altra meta que no fos el sol plaer de conrear una literatura nostàlgica i de certamen. Llombart i els seus amics hi van ser marginats, encara que Manuel Lluch Soler, primer secretari de l'entitat, ixqué en defensa del seu mestre asseverant: «no somos nosotros los que abrigamos lá necia pretensión de disolverla» [la unitat d'Espanya].⁽⁸⁰⁾

Ignorem si Llorente, en obrir el curs 1879-1880 de *La Rat-Penat* hi al·ludí a la polèmica qüestió. Només sabem que negà ardidament que «la llengua valenciana» fos una llengua morta, tot sostenint que hi havia «un poble que manté i parla una llengua pròpia», demanant-se: «¿quin dany fa que hi haja un instrument més en la grandiosa orquesta de les modernes Muses?»⁽⁸¹⁾

Al curs següent, Labaila manifestà que la Renaixença valenciana «no amagaba, ni amaga, ni amagará, si Deu vol, cap de fi polítich», proclamant: «si lo valencianisme es nostra divisa, lo espanyolisme es nostra bandera». Els ratpenatistes mantenien encès «lo foch sagrat del provincialisme» practicant una «inocent propaganda lliteraria».⁽⁸²⁾ Òbviament, havia abjurat de l'antic anhel de volar devers la «Roma nova». Ferrer i Bigné, inaugurant el curs 1881-1882, atacà els qui pretenien «baratar lo cognom de *llemosí* per lo de *català*» i alertà els socis contra el nacionalisme sorgit al Principat: «No es deixem contagiar per tendències esotèriques ni odís á Castella.»⁽⁸³⁾ El seu successor a la presidència, Vicent Pueyo i Arinyo, definí el programa de *Lo Rat-Penat*: «fomentar l'esperit d'amor á la nostra Valencia y ses grates tradicions, y fomentantles, unirlas com á joyes preciosas á la corona de grandea y aspiració que cenyix la nació espanyola, pátria comú de tots nosaltres».⁽⁸⁴⁾ Quan Pizcueta fou president per segona vegada (1884-1886) parlà d'«eixe esperit que va apoderantse, ab irresistible y misteriosa força, de tots los pobles d'ori-

gen llatí principalment, pera buscar en sí mateixa, en la província, en la regió, en la *pàtria gigueta* y dels afectes íntims y familiars, els mijos necessaris pera l'engrandiment y la propietat de la gran pàtria».⁽⁸⁵⁾

En el mateix pla doctrinal Lluís Tramoyeres escriví el 1879 l'assaig *La lliteratura llemosina dins lo progrés provincial* per exposar la tesi que «la restauració de la lliteratura llemosina» contribuïa a «realitzar lo *ideal historich* de la raça espanyola» atès que dins «de l'unitat, dins de lo progrés nacional, està l'unitat y lo progrés provincial, gran, hermós, ple de vida».⁽⁸⁶⁾

L'onomàstic «llemosí» i el gentilici «provincial» serien els eixos a l'entorn dels qual gravitaria *Lo Rat-Penat* per distanciar-se dels nuclis nacionalistes del Principat, on, com és sabut, no mancaven grups oposats a l'«exclusivisme» que també els utilitzaven. Amb ells continuaven en relació Llorente i els seus acòlits. El vell ideal de germanor no havia perdut vigència i per tant molts poetes valencians seguiren exaltant-lo, bé que no per a tots tenia el mateix significat.⁽⁸⁷⁾ Amb el temps, el «provincialisme» derivaria en «regionalisme» i, de vegades, es reduiria a «valencianisme».

El fantasma cantonalista o separatista imprimí un notable gir en el sentiment de pàtria dels poetes valencians. En l'obertura del curs 1882 de *Lo Rat-Penat* Iranzo i Simon llegí *La unitat nacional*. Cal dir que es referia a la unitat espanyola? Iranzo s'hi adreçava a la «patria volguda» [Espanya] en nom de «ta regió llemosina».⁽⁸⁸⁾ Llorente, en la necrologia que li dedicà set anys després en *La España Moderna*, remarcà com «para Iranzo valencianismo y españolismo no eran sentimientos antitéticos».⁽⁸⁹⁾ Va de callada que tampoc no ho eren per a Llorente. Cantor en 1868 de «la pàtria llemosina», com ja ha estat dit,⁽⁹⁰⁾ la celebrà novament el 1878 a la vetlada inaugural de *Lo Rat-Penat*: «¡Sant amor a la Pàtria llemosina, / inspira tu la història peregrina / que brota als llavis ja!»⁽⁹¹⁾ Emperò, en 1883 escriví el *Cant a la Pàtria*: «Escolta, oh pàtria, oh mare, mos càntics, que la glòria / entre entusiastes vítors a totes bandes du; / mon crit de renaixença, mon himne de victòria, / ensomnis del pervindre, grandeses de la història, / tot és, ànima i vida, ¡oh Espanya, per a tu!». Després de fer un recompte d'esdeveniments com Breda, Sant Quintí, Trafalgar, etc., i dedicar lloes a Castella, Navarra, Biscaia, Còrdova i Múrcia, es descrivia ell mateix, «si de nou sonara lo crit de mort i guerra», brandant la Senyera al cim del Montdúver o del Montgó cridant: «¡València per España! / ¡Fills de Viriato, feu n r dels vostres pits!»⁽⁹²⁾ Si hem de creure el corresponsal de *La Ilustració Catalana*, els directius de *Lo Rat-Penat* encomanaren el poema a Llorente —pensant que Alfons XIII presidiria els Jocs Florals, cosa que no féu— per a donar «una contestació eloquent als qui atribuixen tendències separatistes als Trobadors de la Renaixença».⁽⁹³⁾ Comptat i debatut: Llorente hi distingia netament «la pàtria llemosina», espècie d'ideal espiritual i cultural, de la pàtria *tout court*: Espanya.

coses se conserve en los llibres; mes ¡llengua morta la llengua valenciana! Ixcáu al carrer, atengáu als primers que passen, y sabréu si es llengua morta; anéu de poble en poble per lo nostre Regne de Valencia, y voréu que está tan viva com lo paxarell més cantador. Lo que estava mitj mort, es son conréu lliterari, y assó es lo que renaix, lo mateix assi que'n Catalunya i Mallorca; y lo mateix que passa en Espanya en lo renaiximent lliterari del llemosí, passa en Fransa, y en Italia, y en Inglaterra, y en altres nacions molt avansades y cultres, en distintes branques llenguístiques, que's separen més o menys de la parla general». Cite per *Nou Llibret de versos*, València, 1902, pp. XIII-XIV, perquè en les PVC a cura de Guarner aquest pasatge presenta la important mutilació de «lo renaiximent lliterari del llemosí», substituït per «aquest renaiximent» (v. p. 516). Per cert hom hi dóna en la nota a peu de plana l'any 1876; data impossible, car encara no s'havia fundat *Lo Rat-Penat*; l'edició de 1902 sí en dóna la data correcta de 1879.

(42) *Epístola*, citada per Francisco M. TUBINO, *Historia del Renacimiento literario Contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Madrid, 1880, pp. 652-654; no apareix inclosa en Víctor IRANZO, *Poesies*, València, s.a. (¿1899?), amb pròleg de Llorente; a les pp. 247-251 hi llegim una poesia de 1885 titulada *A mon mestre Teodor Llorente*.

(43) Aquest discurs s'ha reproduït en facsímil al volum *La Renaixença. Fonts per al seu estudi. 1815-1877*, Barcelona, 1984. Imprés per primera vegada a València el 1878 la seua redacció és probablement

anterior, puix que Llombart anunciava el 1876 que estava escrivint-lo (*Lo Rat-Penat. Calendari llemosí per al any 1876*, p. 14). L'edició de 1878 conté, a més del discurs de Llombart, les poesies de la vetlada inaugural i el discurs de Pizcueta.

(44) Un parell de vegades Llombart diu «llengua llemosina o valenciana» i «llengua llemosino-valenciana», variacions onomàstiques que no invaliden la tesi del discurs. Són moltes més les que utilitza únicament «llemosina» o «llemosí».

(45) Llorente, Iranzo i Sanmartín i Aguirre. Josep d'Orga llegí el poema *Defensa de la nostra parla* que acabava: «ont es la llengua d'oc no hi cap ninguna». Val a dir que també al seu parlament Llombart s'havia declarat «lo darrer entusiasta de la llengua d'oc» (Constantí LLOMBART, *Excel·lències de la llengua llemosina*, València, 1878, pp. 36, 41, 49-50, 70, 67 i 8, respectivament).

(46) Ricard BLASCO, *Lo Rat-Penat: Periódich literari quincenal. 1884-1885*, «Estudis Romànics», vol. XVI, Barcelona, 1971-1975. Reeditat posteriorment amb el títol *Constantí Llombart i «Lo Rat Penat»*, València, diputació, 1985.

(47) Ricard BLASCO, *Revoltats i famolencs*, València, Almuñín, 1980: «Els avalots de 1856 a València», pp. 13-56.

(48) Constantí LLOMBART, *Trece días de sitio, o los sucesos de Valencia*, València, 1873; hi ha una reedició sota el títol *Crònica de la revolució cantonal*, València, Tres i Quatre, 1973. TUBINO, loc. cit., p. 419, creia que «fue necesario el sacudimiento federal de 1868 a 1873, para que en Valencia se notasen tendencias un tanto

L'espanyolisme llorentinista —i potser també la pressió ambiental— afectà així mateix poetes de la colla llombartiana. Puig i Torralva, tingut amb raó per «entusiasta catalanista»,⁽⁹⁴⁾ publicà en 1883 *A Gibraltar*, on llegim el vers «nostra espanyola nació» i no fou l'única vegada en què faria proclamacions semblants.⁽⁹⁵⁾ No obstant això, tres anys més tard escriví *¡Á Catalunya!*, poesia de la qual mereix destacar-se la següent estrofa: «Lo nostre escut, comp-tesa, es teu com nostra historia; / ta honra, nostra honra; ta llar, la nostra llar. / Mentres Valencia vixca no cantarà victoria / lo qui's propose indigne ton rostre fuetejar.»⁽⁹⁶⁾ També devem recordar una reacció semblant de Joan Rodríguez Guzmán, qui en 1881 havia sentit la pàtria com la continuïtat d'estirp i de solar, bressol i tomba, acumulació d'història.⁽⁹⁷⁾ En 1882 cantà la germandat de València i Barcelona en so de rèplica i desafiament a l'onada d'anticatalanisme: «¡Ha mentit, ha mentit qui entre germanes / odi i rencor gojós vuy fantaseja!» [...] / «Barcelona y Valencia son bessones» / [...] / «y una sola es sa llar» / [...] / «¡Catalans!» ¡valencians! avant, seguïume, / vuy que renaix el sol de nostra gloria; / aném units, com en la patria historia, / al crit de germandat; / sigám un poble sol ab un llenguaje...»⁽⁹⁸⁾ En contrast amb tals abrondaments, podríem esmentar un feix de cants espanyolistes —producte en bona part d'un aclaparador ambient—, com els d'Antoni Roig i Civera,⁽⁹⁹⁾ Lluís Cebrian Mezquita,^(99a) Pere Bonet Alcantarilla⁽¹⁰⁰⁾ i Ramon Andrés Cabrelles,⁽¹⁰¹⁾ escrits de 1880 a 1889. En altres declamacions coetànies el sentiment de pàtria és més inconcret, difús i genèric, pràcticament transferible a qualsevulla llengua i territori; o bé es formula planyívolament o iradament en un marc historicista.⁽¹⁰²⁾

El pancatalanisme de Llombart és indubtable, sense que l'entele el seu fervor per «llemosí» substituïti de «català». En les planes del *Calendari llemosí* i de l'hebdomadari *Lo Rat Penat* de 1884-1885 ens ha deixat abundoses proves. Com que he tractat d'això en una monografia, no ho repetiré ara.⁽¹⁰³⁾ Tanmateix, haig de dir que alguna vegada empetití la visió patriòtica reduint-la als límits municipals de València, per exemple en la composició *Murs de la patria*, inspirada per l'enderrocament de les muralles valencianes el 1885.⁽¹⁰⁴⁾ No podem silenciar que circumstancialment combregà amb l'espanyolisme: en *Esprit de valencianisme* (1884) hi trobem versos com «Catalunya es un poble / digne d'imitació», o la retronxa «Valencianiste em diuen; / valencianiste soch; / ¡tot s'ho mereix Valencia! / pera Valencia es tot», però hi llegim així mateix «Valencia sobre Espanya, / y Espanya sobre'l mon».⁽¹⁰⁵⁾

Tot el que vinc exposant contrasta amb l'actitud de Querol. President del Consistori dels Jocs Florals el 1885, elogià en el seu discurs la «gran festa anyal de la antiga y forta raça catalana, que congrega fins als més llunyadans parents á renovar los sacraments de la fé, del amor y de la patria». Persistint

en tal convicció unitària expressava gratitud als «pares del renaixement llemosí» mercès als quals «la gran família catalana tindrà veu clara y forta en lo congrés de les nacions llatines per defensar son dret al honrós estament que li pertoca». I fins s'arriscà a fer declaracions polític-estètiques: «No plorém un passat que no pot renàixer, pero guardém lo tresor sagrat de les virtuts antigues, com la llavor fecunda y sempre sana de la nostra vitalitat [...] la tasca gloriosa, pero difícil, que'ns está comanada, oh trovadors de Catalunya, es la de deixondir l'esperit endormiscat y lloret en los braços del sensualisme de la materia.»⁽¹⁰⁶⁾

Sota aquests vaivens del sentiment de pàtria i la denominació de llengua —sovint confusament barrejats, com hem vist— s'hi amaga un procés dialèctic que va més enllà dels objectius literaris o lingüístics de la Renaixença. És un conflicte que enfronta els interessos de les classes dominants locals, vinculades a les oligarquies estatals, i les aspiracions de les classes populars i de certs sectors polítics desplaçats del poder arran de la Restauració alfoncina. Aquelles tingueren en el periodista Llorente un valuós defensor, mentre que el segon bàndol mai no comptà en les instàncies de la Renaixença amb un *maître à penser* de la talla i la influència de l'autor del *Libret de versos*. Aquesta pugna i la responsabilitat de Llorente en la neutralització política de la Renaixença —*mistralització*, en diuen alguns— han apuntat ja al llarg del present treball i altres autors els han analitzat a bastament, ço que m'estalvia d'insistir-hi.^(106a) En precisaré tan sols certs aspectes.

Un grup de personatges dels estaments dominants volgué traure profit de la força sentimental desfermada per la Renaixença la nit inaugural de *Lo Rat-Penat* per estructurar un moviment polític de signe «regionalista». Un primer intent fou la reunió celebrada al Paranimf de la Universitat de València l'1 d'abril de 1879, amb el concurs dels ratpenatistes Antoni Rodríguez de Cepeda, Eduard Pérez Pujol, Joan Reig Garcia, Ciril Amorós, Joan Navarro Reverter i Llorente. La maniobra no tingué continuïtat.⁽¹⁰⁷⁾ Més avant Navarro Reverter, en una crònica sobre els Jocs Florals de València el 1887, expressà el moderantisme del grup condemnant «cierto regionalismo exagerado, que intenta traspasar el límite de la literatura y meter su guadaña en el campo de la organizacion politica, para destruir la costosa e inmortal obra de los Reyes Católicos».⁽¹⁰⁸⁾

Però qui perfilà definitivament la idea i li donà impuls momentani fou Francisco Silvela —de qui era vicari a València Llorente— des de la mateixa trona el 1897. Alhora que declarava ser l'únic «regionalista» entre els polítics de Madrid, qualificà de «funesto error», fill del jacobinisme, pensar «que todo lo que es uniformidad es unidad, y es seguridad para el orden y desenvolvimiento nacional». Incitava els ratpenatistes a vetlar «los tesoros y la vida de esa lengua lemosina [...] que no debe morir ni pasar al museo yerto de

parecidas a las del catalanismo político, aunque nunca en la misma dirección a que éste solía ladearse».

(49) Inclòs a les pp. 85-87 d'*Exceflencies de la llengua Llemosina*: «Vullch previndrer als esperits recelosos respecte á les nostres mires é intencions; vullch no deixar ducte ningú respecte als propòsits que nos animen. Tal vegada crega algú que la creació d'esta Societat obedixca quant manco á alguna mira de exclusivisme provincial y quant més á alguna idea separatista; y yo que dech concentrar en lo meu pit los sentiments de mes dignes companys, tinch que declarar así, que ans que tot som fills y amants de la noble terra espanyola; que no resucitem glories del antich Realme valenciá, mes que per tenir lo goig de que no s'obliden y se perguen com la sehua llengua en la obscuritat del temps».

(50) Això es desprèn del que digué al discurs inaugural dels Jocs l'any següent (*Lo Rat-Penat. Jochs Florals de 1879*, p. 22): «Quant se doná principi en alegre festa á la societat que presidixch, tinguí l'honra de declarar que ni en molt ni en poch s'oposava á la magnificencia de la unitat nacional; que nostres propòsits se reduien unicament á buscar en la historia que pasá les glories d'aquesta patria valenciana en les lletres, en la ciencia y en les arts. Llavors les meues declaracions foren mirades ab prevenció per esperits recelosos, y jugades no de bon modo per intel·ligentes que no distinguiuen lo brillant claror del sol de la veritat, amagada entre les tenebroses boires de l'error, de la mentira». Encara que afegia a continuació «Se nos ha fet justicia, y desde aquell temps tot quant así sap, val y pot alguna cosa, está al nostre costat», tal

afirmació no sembla correspondre a la realitat. *Lo Rat-Penat* mai no aglutinà el bo i millor de la *intelligentsia* valenciana i a més no li van mancar detractors implacables. (Cf. la monografia citada en la nota 46 i Alfons CUCÓ, *El valencianisme polític. 1874-1936*, València, Garbí, 1971; capítols 1 i 2).

(51) LLOMBART, *Los fills...*, pp. 510-511: «Per qué, obligats per la móda y un *quis vel qui* de inosent petulansia mirem cheneralment així com á fruta ya pasá la nostra llengua nativa? [...] ¡Parlar valensiá! ¡Uff que cosa de tan mal tono! [...] La llengua própia es una de les sagraes herénsies d'un poble [...] ¿per qué eixe lechuguino que per casualitat á depres a dir: —*vous etez la femme la plus jolie du mond*, no té vergoña de parlar en eixa *gerga*, sent español, y la te tal vólta de parlar valensiá y entre els valensians? *Por que no es de buen tono*. ¡Oh tono, tono, cuant próp estás de que ficante una *t* entre les dos últimes lletres te donen el teu vertader nóm!». Amb tot i això, es mostrava favorable al bilingüisme i era en aquest punt en el que discrepava de Catalunya.

(52) LABAILA, *Ecos...*, p. 153. El fragment complet l'he transcrit a la nota 16.

(53) Citat per BALAGUER, *Esperansas...*, pp. 53-54 i J. M. MIQUEL I VERGÉS, *La premsa catalana del Vuitcents*, Barcelona, 1937; I, pp. 137-138. Hi ha notables diferències entre els dos. On Balaguer transcriu «aspiración», Miquel i Vergés reporta «conspiración». No he pogut trobar *El Museo Literario* de 1865 per aclarir-ho.

(54) Hi regraciava *El Museo Literario* «que publicá de nostre *Calendari* de l'any passat,

los idiomas que fueron». Corol·lari: la perfecció era «la unidad dentro de la variedad», aquesta hi fecundava «el verdadero espíritu nacional»; protegint llengua i literatura els ratpenatistes feien «obra de nacionalidad», no cal dir que l'espanyola.⁽¹⁰⁹⁾ En un altre discurs immediat Silvela es referí al poema *Pro Pàtria* de Llorente, aplaudint-lo per «ensalzar [...] España en su total unidad» i reblà les idees del parlament anterior.⁽¹¹⁰⁾ No gaire més tard Joan Alcover, mantenidor dels Jocs valencians el 1900, defensà el bilingüisme valencià i definí la missió dels valencians i els mallorquins en el moviment renaixentista: fer de mitjancers entre el centralisme de l'Estat i l'«exclusivisme» català.⁽¹¹¹⁾

L'actitud de Llorente havia estat severament criticada mentrestant a Barcelona per Jaume Brossa el 1893: «Tot aquest regionalisme cimentat sobre el *reialme espanyol* no va enlloc: és un divertiment.»⁽¹¹²⁾ Per contra, Mistral l'aprovaria en 1903: «Cette question très delicate des idiomes provinciaux, vous la traitez avec un tact, une modération, une sagesse, que n'imitent pas toujours nos chers amis de Catalogne.»⁽¹¹³⁾ Llorente refusà en 1907, tot al·legant farisaicament un apoliticisme ben polític, la presidència honorària de l'Assemblea Regionalista Valenciana —promoguda per *València Nova*, societat que propugnava un valencianisme polític marcadament distant del ratpenatisme— encara i que cabia pensar que l'Assemblea tenia el seu precedent en la reunió del Paranimf de 1879.⁽¹¹⁴⁾

A desgrat del seu aparent apoliticisme, Llorente féu l'any següent a Elx un discurs en forma de paràbola exposant una alternativa al programa sorgit de l'Assemblea. Respectuós amb el sistema establert per la Restauració, postulava una moderada descentralització administrativa per a la «Región valenciana», representada al Parlament per patricis identificats amb els interessos comunitaris; és a dir, pels cacics vinculats a la terra i no pels «cuneros» o «encasillados». El «regionalismo bien entendido» no aspirava a recobrar cap «símbolo de soberanía» que pogués col·lidir amb «la noble, la ilustre, la querida nación española». Ensenms, el patriarca de la Renaixença advertia que el conreu «de nuestra lengua regional» en cap manera podia significar «hostilidad ni desvío hacia el glorioso idioma nacional, por nosotros igualmente querido, ni mucho menos restringir su uso, cada día más indispensable».⁽¹¹⁵⁾

I com que novament ens hem trobat amb la qüestió de la llengua, ara anomenada «regional» pel director de *Las Provincias*, bo serà prendre esment de les successives advertències que tocant al nom correcte de la llengua havia rebut Llorente al llarg dels darrers anys. Arran de publicar el *Llibret de versos* Menéndez Pelayo li escriví una lletra el 8 de febrer de 1886. L'erudit, rectificat un antic error, manifestava: «la lengua gloriosa en que V. ha cantado y que yo no quiero llamar “lemosín”, por parecerme esto de “lemosín” cosa del otro lado del Pirineo, enteramente ajena a España y sobre todo a Valen-

cia...».⁽¹¹⁶⁾ Dos anys més tard Menéndez Pelayo, en el discurs dels Jocs Florals de Barcelona, fet en català, censurava, com ha recordat Germà Colon, la inexactitud «d'aquelles peregrines denominacions de *llemosina* y *provençal*»⁽¹¹⁷⁾ i encara devers 1889 s'indignava davant del sintagma «*trovas lemosinas*, como todavía llaman algunos majaderos de Castilla y de fuera de ella a los versos compuestos en lengua catalana».⁽¹¹⁸⁾ En el conegut *Preámbulo* redactat per a l'edició de les poesies llorentines de 1909 l'erudit santanderí tornà a cridar l'atenció: «el habla materna (torpemente llamada *lemosina*)...», i reivindicà l'«estricta propiedad filológica, opuesta al vulgar error que entrañaba la palabra *lemosina*» amb què Querol n'havia titulat «catalanes» les seues rimes.⁽¹¹⁹⁾

Pel mateix temps un crític de la solvència de Valera feia manifestacions semblants. En 1890 demanava: «no haya más que un solo idioma literario en Mallorca, en Catalunya y en Valencia».⁽¹²⁰⁾ Sis anys després insistí en la necessitat d'unificar literàriament el català⁽¹²¹⁾ i en 1904 incloïa entre els poetes catalans Llorente i Costa i Llobera, afirmant: «en Cataluña hay otra única lengua literaria, a la que deben someterse las otras».⁽¹²²⁾

Llorente, que en 1868 havia contribuït de ferm a posar en circulació l'onomàstic «llemosí», sembla haver acceptat a contracor aquestes admonicions. Això es pot deduir del comentari escrit quan edità les *Rimes* de Querol en 1891. Referint-se a les «catalanes» diu: «esta calificación ha parecido mal á los que repugnan dar el dictado genérico de lengua catalana á la que comprende, como tronco común, las tres ramas: catalana propiamente dicha, valenciana y mallorquina. Cuestión de nombre está á la que no doy ninguna importancia».⁽¹²³⁾ Nogensmenys, continuà autoritzant l'ús de «llemosí» o «valencià» als turiferaris de *Las Provincias* i als seus acòlits de *Lo Rat-Penat*. Ell, però, procurà contenir-se i se serví de perifrasis com ara «idioma peculiar»,⁽¹²⁴⁾ «lengua del país»⁽¹²⁵⁾ o, com hem vist, «nuestra lengua regional», quan no tot simplement «valenciano», per bé que encara al·ludís alguna vegada al «renacimiento lemosín».⁽¹²⁶⁾

No es coneix cap escrit públic de Llorente on anomene «català» la llengua dels valencians. Caldrà remarcar que aquells tacte, moderació i seny, tan lloats per Mistral, encobrien una maniobra política? Potenciar «llemosí» o «valencià» era, aleshores com ara, fomentar una secessió nacional en pro del «regionalismo bien entendido». Això no obstant, Llorente acceptà en 1906 una de les presidències honorífiques del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana i hi assistí.⁽¹²⁷⁾ I en 1908 reconeixia *en privat* a Eduard López Chavarri: «Yo he sido siempre contrario á los que han querido hacer del valenciano un coto redondo, bien cerrado, exagerando las diferencias que “hoy” separan nuestra lengua de la catalana. “Literariamente” no había más que un idioma en Cataluña, Valencia y Mallorca, y debemos tender á restablecer esa unidad.»⁽¹²⁸⁾

un brillant estudi fet pèl conegut poeta català En Teodor Llorente: sa veu fou un dòls eco del Turia que resonà carinyosament en las penyas del aspre Monserrat» (*Bons records*, dins *Calendari Català per a 1866*, p. 21). Briz gestionà la reproducció de l'article llorentí a *El Telégrafo* de Barcelona, ignore si complet o mutilat, car tampoc no he vist aquest periòdic (*Epistolari Llorente*, III, lletra núm. 946 de Llorente a Briz, del 10-III-1865, pp. 946-947. Totes les lletres de Llorente a Briz que s'hi recullen són en castellà).⁽⁵⁵⁾ *Calendari Català per a 1866*, pp. 33-37. V. nota següent.

⁽⁵⁶⁾ Llorente recollí el poema en el *Libret de versos* amb aquest comentari: «Esta composición [...] començà a marcar la diferència de criteri entre los trovadors valencians, que al lloar les glòries de nostre antic Reine, no aspiren a restablir-lo, en dany de la unitat espanyola, i els trovadors catalans —molts d'ells, si no tots— que treballen per l'autonomia de Catalunya» (LLORENTE, PVC, pp. 500-501).

⁽⁵⁷⁾ Balaguer reprovà Llorente: «no ha tingut molt acert ab la cita d'En Mistral [...] Precisament lo poeta provençal es entusiasta partidari de lo que'l poeta valencià combat» i recordava que dues esparses més avall de l'adduïda per Llorente el pensament de Mistral es traslluïa amb tota claredat (BALAGUER, *Esperansas...*, pp. 54-55). Avui sabem que, tocant als ideals mistralians, Balaguer s'enganyava i es fa palès que també ell citava Mistral *pro domo sua*. No obstant això, queda en peu que Llorente havia agafat del poema de l'autor de *Nerto* tan sols allò que li convenia.

⁽⁵⁸⁾ La poesia de Llorente *Al*

poeta Adolf Blanch, segons Lluís Guarner (LLORENTE, PVC, pp. 494-495) duia «una anotació del poeta en què presentava aquesta composició com una resposta a la idea històrica [de Blanch, qui] trobava la pàtria en la visió de les ruïnes monumentals, que recordaven amors i proeses, malvestats insòlites, altes fets i vileses de la nostra història col·lectiva. Llorente hi oposava una altra visió, ben distinta, fins al punt que qualificava el seu poema com a protesta» (sóc jo qui subratlle). El P. FRANCISCO BLANCO GARCÍA (*La literatura española en el siglo XIX*, Madrid, 1896, III: «Las literaturas regionales y la hispanoamericana», p. 86) opinava que en els versos llorentins d'aquesta etapa hi havia un «sentido humanitario, de aspiración al progreso futuro y de cariño platónico hacia lo que pasó para no volver»; paradigma d'aquest sentit hi eren *València i Barcelona, Als poetes de Catalunya* —on el poeta exposava «el hecho de vivir hoy unidas las razas adversas antes, y la profecía de que quizá en breve ha de ser toda la tierra inmensa patria de todos los pueblos, y el mundo se ha de convertir en dominio comunal del hombre»; idènticament, combat «la idea autonomista como antigualla utópica y estéril reacción y protesta más tarde contra Adolfo Blanch, que simbolizó en el castillo feudal la verdadera patria catalana».

(59) LLORENTE, PVC, p. 59.
 (60) LLORENTE, PVC, pp. 231-233: *Al poeta Adolf Blanch*. Com indica Lluís Guarner (pp. 494-495) fou «publicada en la primera edició i suprimida des de la segona». Cf. la nota 25. Tals supressions en vida de l'autor són dignes d'estudiar.

Com explicar-se aquestes contradiccions? Llorente, diguem-ho clar i net, fou en la qüestió de la llengua un Janus. Tantost presentava un rostre davant la crítica madrilenya o l'àgora barcelonina com un altre si es lluia als salons de *Lo Rat-Penat* o s'adreçava a la parròquia de *Las Provincias*. En 1908, data de l'esmentada lletra a López Chavarri, s'havien suscitat dues polèmiques literàrio-lingüístiques que concernien les lletres valencianes, una a *El Poble Català*⁽¹²⁹⁾ i una altra a *El Cuento del Dumenche*. Llorente intervingué en la segona. No m'és possible d'allargar-me ara explicant-la. Serà prou de dir que aquesta polèmica posà de manifest, punyentment, el fracàs de la Renaixença, del qual és responsable principal Llorente.⁽¹³⁰⁾ El fracàs era reconegut indirectament, el mateix any, en el pròleg a l'antologia *Poetes valencians contemporanis*: en trenta o més anys els renaixentistes guiats pel patriarca no havien assolit l'hegemonia literària i la literatura popular havia rebutjat el seu guiatge.⁽¹³¹⁾

Quan es coronà Llorente el 1909 la situació lingüística del País Valencià, com tots sabem, no era gaire diferent de l'existent en 1859. La llengua dels valencians seguia confinada en un *ghetto* mal dissimulat pel jocfloralisme impenitent de *Lo Rat-Penat*. És més, s'havia consagrat, amb la benedicció llorentina, un *statu-quo*: la famosa *diglòssia*. Això ho observà amb molta lucidesa el mallorquí Costa i Llobera, invitat als actes de la coronació. «Basta dir-te —escrivia al seu amic Joan Rosselló— que els mateixos valencians qui, per convicció flouresca, ens parlaven en valencià, quant xerraven entre ells ho feyen en castellà (!!!). Crec que l'ànima catalanesca emigrà de València ja per sempre. Lo que allà resta es un provincianisme espanyol entusiasta de les millores locals...»⁽¹³²⁾

No hi cap descripció més exacta.

RICARD BLASCO

(61) *A En Francesch Pelai Briz*, publicada en el *Calendari Catalá per a 1867*, pp. 40-42, i reproduïda després en *Flors del Turia*, Barcelona, 1868, pp. 19-22 i en *Flors del meu hort*, València, 1882, pp. 54-61; és en aquesta edició que apareix datada i comentada: «Hui ya no canten tots los poetes catalans á un comprés; hui ya dos escoles; una exclusivista y altra que no hu es; yo soy [sic] de la segona; ésta poesia la escriguí el any 1866. La segon escola es la dels que treballém ab fé per lo renaiximent llemosí dins de la unitat de la pátria Espanyola y no fem política, sols fem lliteratura; la *Roma nova* que llavors (1866) yo desijaba era la Barcelona poética com á centro de Valencia y de les Mallorques, com á capital de la Renaixensa, com ha aplegat á sero hui».

(62) *Les tres germanes (Fragments)* dins *Calendari Catalá per a 1866*, pp. 46-50; reproduïda íntegra en *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al any 1876*, pp. 123-129; datada per l'autor el 1865. Hi ha variants entre les dues. Cite per la segona; en la primera llegim: «No me deixeu, mes germanes, / y no s'alluntee de mí: / que jo avans de ser de estranys / vull en vosaltres perir.» La intenció unificadora s'hi rebla en la segona estrofa: «Tres branques de un sol arbre, tres formes de una idea, / tres cants de un sol poema que ja s'apella historia, / tres filles d'una mare, les que alletá la gloria / tres ninfes que se banyen en la mateixa mar.»

(63) *La crehuada dels poetes*, dins *Calendari Catalá per a 1867*, pp. 76-77 i també en *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí per a 1875*, pp. 113-114. També en aquest cas hi ha variants entre les dues, però cite per la primera. En la versió de *Lo Rat-Penat* el quart vers de la primera cita diu: «y barateu la llança per lo llaut suau» i l'altra cita es llig: «U sòls, de molts realmes, va fer la monarquia... / ¡No destroceu lo ceptre que os feu tots uns avans! / No vullgau fer estrelles les taules de la Història.» El més significatiu dels canvis és a l'estrofa inicial: «Poëtes de Mallòrca, Valencia y Catalunya, / ¡per qué dels vostres abis lo cant resucitèu? / ¡Per qué avui lo recòrt d'aquella etat tan llunya? / ¡Per qué com un sòl hòme s'alseu tots á una veu?» (*Calendari Catalá*) = «Poetes llemosins que al crit de la crehuada / lo cant de vòstres avis, per fi resuciteu: / ¡A qué ve huy 'l recòrt d'aquella etat pasada? / ¡Per qué, com un sòl home, s'alseu tots á una veu?» (*Lo Rat-Penat*). Ferrer i Bigné havia mostrat la seua visió enyoradissa i lírica de la pàtria en *A Ausias March*, poesia primerenca (data de 1861) publicada tardanament (*Anuari Catalá 1875* pp. 87-90).

(64) *A Catalunya. Un recort y una esperansa*, dins *Calendari Catalá per a 1869*, pp. 73-75. TUBINO, loc. cit., p. 419 diu que «su actitud no se presenta del todo definida»; al meu parer s'equivocava: Peiró i Dauber parlava clar.

(65) Ja Balaguer havia seguit aquest camí lloancer: «lo valenciá es una llengua dolssíssima, una font de mel y amor, una sinfonia embadalidora de notas armónicas, de continuadas melodías» (LABAILA, *Flors del Turia*, 1868: *Prólech*, pp. IX-XII). Un dels més hiperbòlics fou Llombart: «Puix quant vá pendre un àngel forma humana, / “¡Quina llengua ha d'usar?” al preguntarli, / “La del cél, digué Deu, la valenciana”» (*Llengua de mel...*, *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí per a 1879*, p. 182). Semblant to ditiràmbic troben en Maria Agnès Rausell: «Es de totes les llengües / la llemosina, / sol, que, dempres de pondres, / encara brilla, / y d'ell llum prenen / mil ingenis que donen / gloria á les lletres» (*Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al present any de 1884*, pp. 165-166). Les variants són in comptables. A tall d'exemple, tenim Llombart («dolcíssima llengua llemosina», 1872; «la dolça llengua dels avis», 1875), Iranzo i Simon («una llengua noble y més que l'arrop dolça», 1880; «esta llengua més dolça que la mel», 1885; «sí alguns obliden ta dolça crida / y que renaixques els ve a repel / es que no volen la tehua vida, / es que no volen lo pa del cel», 1889); Josep Rodríguez Guzmán («Ta dolça parla / siga de hui en avant la que als meus llavis / porten mes cobles», 1881); Feliu Pizcueta («Jo sempre parlaré la dolça llengua / en que á parlar ma mare m'ensenyá», 1882); Querol («los cants dolcíssims del matern llenguatge», 1885); Puig i Torralva («la parla més divina», 1893; «llenguage / més dolç que n'és la mel y l'ambrosia», 1889); J. E. Serrano Morales («dolsa llengua valenciana», 1902), etc. És una cascada d'autoencomis, un esmerç infèrtil d'energia que amaga l'esterilitat creativa dels autors i llur incapacitat per superar la fase puril de la Renaixença. Els efectes de tan alegre fanatisme lingüístic —combinat amb l'exaltació de les superficialitats folklòriques són encara visibles avui. El narcisisme i l'ensonyament s'han apoderat d'una gran massa de valencians que, per afirmar la personalitat col·lectiva, no van més enllà de proclamar la dolçor de la llengua, tot i que ben sovint renunciem a emprar-la davant la llengua aliena.

(66) Comentant l'antologia *Poetes valencians contemporanis*, Barcelona, L'Avenç, 1908, Montoliu assenyala com «Els benemerits conreadors de la poesia valenciana no s'han deslliurat encara de l'influència de llur venerable patriarca, en Teodor Llorente [...] Pertany dita poesia al període inicial del despertar d'un poble, en el qual domina el costat pintoresc i s'conreua i s'posa de relleu tot l'element típic heretat de l'avior, i en el qual se fa de la poesia l'instrument més poderós d'atavilatría, l'altar del culte a tot el passat de la raça i l'hostia de l'adoració a tot els elements que depenen de la fatalitat de la terra, del medi

i de la herència» (Manuel de MONTOLIU, *Estudis de Literatura Catalana*, 1.ª sèrie, Barcelona, 1912, pp. 99-109: «Teodor Llorente»; la cita a la p. 103. Es tracta d'un text aparegut primerament dins *El Poble Català* en 1906 i retocat més tard. La primera versió es reproduí, traduïda al castellà, dins ALP 1907, pp. 275-278).

(67) QUEROL, *Rimes catalanes*, 1980, pp. 59-60: «Montserrat.» Lluís Guarnier la data erròniament el 1869.

(68) *Ibid.*, pp. 63-66. Es publicà per primera vegada al *Calendari Català per a 1869*, pp. 71-73, on apareix datada a València el 10-IX-1868. Remarquem-hi la darrera estrofa: «Germans, lo foll oratge dels malavirats segles / pot barrejar los pobles, dictant-los noves regles, / i esclafant de dues races lo natural confi: / mes tu, materna pàtria, sempre a tos fills alletes, / i els durs pits de la terra donen sempre, oh poetes, / a l'olivera antiga per saba l'oli fi.» Querol féu un discurs versificat per als Jocs Florals de Barcelona on referia: «D'un plec d'eixes muntanyes, d'un dels casals que els roures / volten en les garrigues dels Pirineus veïns, / sis segles fa, els meus avis, durs fills de l'aspra serra, / sortiren quan en Jaume alçà el penó de guerra, / esglai dels sarraïns» (*ibid.*, pp. 67-69; publicada primerament al *Calendari Català per a 1873*, pp. 85-88)

(69) *Ibid.*, pp. 3, 71-75. Romangüé inèdita. Publicada pòstumament amb prou de retard dins *Capolls de rosa*, València, 1898, vol. IV de la biblioteca editada per *Lo Rat-Penat*, pp. 183-186. No deixa de ser curiosa tan tardana publicació. Aleshores ja s'havia consumat la «valencianització» de la Renaixença i el poema venia, a despit del seu aparent cant *supranacional* i precisament per la utopia de la *supranacionalitat* a recolzar la *mistralització* de la Renaixença escamesa per Llorente: al capdavant, hom podia deduir, des de la perspectiva final del segle, que la missió del *poeta = profeta* no era altra que recrear-se en les glòries del passat sense incitar a cap rebel·lia.

(70) Vicent W. QUEROL, *Poesías*, edició, introducció i notes de Lluís Guarnier, Madrid, Espasa Calpe, 1964 («Clásicos Castellanos», núm. 160), pp. 62-67 («A la Patria, con motivo de la guerra civil») i 68-76 («A la Patria, con motivo de la terminación de la guerra civil»). Lluís GUARNER, *Poesía y verdad de Vicente W. Querol*, València, 1976, p. 67.

(71) Teodor LLORENTE, *De la literatura catalana. Discurso de recepción de don Víctor Balaguer en la Academia de la Historia*, dins *Las Provincias*, València, 27-X-1875. Hi deia també: «Está recibida, pues, sin hostilidad ni recelo la literatura catalana por las doctas Academias de Madrid; lo que en ellas queda todavía, es alguna duda sobre su vitalidad y porvenir. Dejemos al tiempo sus secretos.» Balaguer (*Esperanzas y recorts*, pp. 64-65) s'havia defensat en 1868 del «rencoroso acento» que Ferrer i Bigné atribuïa a «Los cuatro pals de sanch: «no es un crit de rencor contra Castilla: es sols un crit de dolor contra la opresió, contra lo monopoli centralizador, contra la tirania, contra la negació de las glorias catalanas, contra lo espirít abssorvent de la metropoli». Tanmateix, Llorente tornava a alludir-ne a la famosa retronxa quan deia: «los hombres pensadores preguntan cuáles son las aspiraciones y esperanzas de ese renacimiento, y otros [...] lo miran como un peligro. El Sr. Balaguer dice que no puede explicarse lo que recelan estos últimos, olvidando quizás que en el ardor del combate él mismo arrojó al viento gritos, como el que antes hemos recordado [la retronxa], que debían suscitar alguna alarma á los amantes de la gran patria española».

(72) Un primer esment de Llorente a la «pàtria valenciana» el trobem en l'*Endreça* a l'Aguiló de 1885 (PVC, p. 516): els seus versos, deia, «estan inspirats per la mateixa idea d'enaltir la Pàtria valenciana, recordant ses glòries i restablint el conreu de sa pròpia llengua». Fou Pizcueta, com es diu més tard en el text, qui en 1884 parlà de «la pàtria giqueta». Exemples posteriors palesen l'arraigament del sintagma. Josep Ruiz de Lihory, baró d'Alcahalí i Sant Joan de Mosquera, president de *Lo Rat-Penat* en 1903, digué: «Si nostra aspiració es engrandir la nacionalitat y fer patria, y conste, senyors, que, com vaig dir en altra ocasió, jo no soch dels que accepten los mots de *patria gran* y *patria gica*, perque crech que patria no'n tenim més que una, com no tenim més que una honra y una mare» (*Sis florades*, València, 1908, vol. II de la biblioteca editada per *Lo Rat-Penat*; pp. 201-204; és ell qui subratlla). Sembla obvi que la pàtria única al·ludida per aquest distingit polític de la Restauració —a més de prosista en la nostra llengua i erudit investigador— era l'espanyola. En la mateixa avinentesa dels Jocs Florals de 1903 —vint-i-cinquè aniversari de la fundació del *Rat*— el mantenidor, Emili Borso di Carminatí —d'una família valenciana que havia evolucionat del liberalisme del Trienni al moderantisme d'O'Donnell i al conservadorisme canoví—, digué al seu torn: «La llamada patria chica y la patria propiamente dicha, lejos de excluirse, se complementan y armonizan de tal modo, que el florecimiento de la primera está en relación íntima y directa con el de la segunda» (*ibid.*, pp. 241-245). Però amb aquestes cites ens hi avancem al discurs del text.

(73) Cf. Robert LAFONT i Christian ANATOLE, *Història de la literatura occitana*, Barcelona, 1973, vol. II, pp. 207-209. Els autors valoren la promoció de la «idea llatina» com «un projecte (polític i cultural a la vegada) d'unió de pobles llatins» concebut per Mistral. Discrepe de l'abast polític, atès el contingut

de la lletra mistraliana que hi esmente. Els autors exposen fil per randa les dissensions que es produïren al si del moviment occità ran d'aquestes festes.

(74) LLORENTE I FALCÓ, *Amb motiu d'un centenari...*, pp. 97-98.

(75) Valentí ALMIRALL, *Articles literaris*, Barcelona, L'Avenç, 1904: «En Lluís Roumieux», pp. 12-19. L'article es publicà en la revista *L'Avenç* en 1884.

(76) Teodor LLORENTE, *La sociedad del Rat-Penat*, dins *Las Provincias*, núm. 4.360, 13-VII-1878. L'article s'inscriu en la polèmica sostinguda entre Vicent Blasco Ibáñez i Llorente, analitzada per Alfons CUCÓ: *Sobre la ideologia del blasquisme*, València, Tres i Quatre, 1979. Nou anys més tard, Llorente hi reblaria el seu punt de vista: «Esta nueva poesía [la de la Renaixença] vuelve los ojos a las pesadas grandezas, reconstituyendo el particularismo valenciano; pero no lo opone a la unidad española; lo armoniza y concierta con ella. Valencia [...] no guarda rencor a Castilla; hay a veces tonos elegíacos en sus recuerdos de antaño; nunca anatemas ni maldiciones. No piensa en restablecer instituciones que no responden ya al estado presente» (Teodor LLORENTE, *Valencia, sus monumentos su arte, su historia*, Barcelona, 1887, vol. I, pp. 191-192).

(77) LLOMBART, *Excel·lencies...*, p. 9.

(78) El poema de Cester *¡Desperta València hermosa!* acabava: «Aixís, companys, mal que á Castilla hi pese, / en lo poetich realme de Valencia, / si bé sots mar de glasa indiferencia / ¡encara d'amor patri ardx lo foch! / ¡Catalans! ¡Mallorquins! ¡siau per a nosaltres / germans, sempre germans fins dá la tomba, / i aquí hont lo terra-trémol ja retomba, / aviats voreu surtirne l'illa d'Oc!» En *¡Avant!* Sanmartín i Aguirre glossava el lema de Briz: «*Qui té llengua va á Roma. / Tenint la llengua vóstra, / ¡perqué en un altra llengua / templeu els vostres llants?*» i precisava: «Sigam espanyols sempre: / pero que no se diga / porque es la córt Castilla / que som ja castellans; / la llengua castellana / nóstra germana siga / mes no deixém que siga / reyna nóstra jamay», desenvolupant una idea ja expressada per Balaguer en 1868 en el próleg a *Flors del Turia* de Labaila; hi anava, però, més lluny: «Puix sí un dia Castilla, / segons conta la Historia, / ab nostra independència / nos vá esquinçar los Furs, / jamay podrá apagarlos / de nostra antiga gloria / qu'en tot lo mon llampetja / la sempre encesa llum.» TUBINO, loc. cit., p. 477, diu que l'al·lusió a la pèrdua dels Furs la féu Sanmartín «quizás con sorpresa de su auditorio». De tot açò en parle llarg a la monografia citada a la nota 46. Antoni IGUAL ÚBEDA, *Història de «Lo Rat-Penat»*, València, 1959, pp. 49-52, descriu la vetlada inaugural. Llorente hi llegí *Lo Rat-Penat* (PVC, pp. 318-323) on reprenia platònicament la idea de la «pàtria llemosina»: «¡Sant amor a la Pàtria llemosina, / inspira tu la història peregrina / que brota als llavis ja! [...] ¡Amics, germans: la Pàtria llemosina / renaix pertot! Rebroti l'englantina / del nostre Saber Gai: / juntem-se a l'host, de llors ja coronada, / formant, oh valencians, una mainada, / que no es desfaça mai», però Josep d'Orga fou més explícitament unitari: «De lo regne d'En Jaume som tres bránques / Catalans, Mallorquins é Valencians: / No'en toques pas lo tronch, no'n pas arránques / petita fulla ó brot d'aquets germans». Les poesies de Cester, Sanmartín i Orga, dins LLOMBART, *Excel·lencies...* pp. 59-61, 69-72 i 67, respectivament. Cite per l'edició de 1878.

(79) V. les notes 49 i 50.

(80) Manuel LLUCH SOLER, *Constantino Llombart. Apuntes biográficos*, València, 1879, pp. 8-9: «Los que sospechan que semejante movimiento intelectual puede fomentar en el terreno político tendencias separatistas, sospechan sin fundamento. [...] Ha costado mucha sangre esa unidad y no somos nosotros los que abrigamos la necia pretensión de disolverla; tamaño proceder, semejante locura, no cabe en los discretos, honrados hijos del Guadalquivir.»

(81) *Discurs d'apertura de la Societat del Rat-Penat, en l'any 1879* (no publicat, v. nota 41a.)

(82) Jacint LABAILA, *Discurs llegit en la Societat «Lo Rat-Penat» en la apertura del curs de 1880 á 1881*, dins *Flors del meu hort*, pp. 282-301. Deia també: «com Víctor Balaguer, al cridar ¡viva Valencia! cridem sempre ¡viva Espanya!» i «No puch comprendre com després de les protestes clares y franques que han fet en los seus discursos los dos dignísimos presidents (que m'han precedit) y que les feren en nom y representació de la Societat; puguen alguns ya ductar de que nosaltres fem literatura y no política, de que nosaltres desijem autonomia única y no autonomíes raquítiques y trosejades, de que volem s'enllaçar totes les literatures, no per conseguir lo domini de ninguna de elles, sino per lograr la fraternitat de totes, puix no nos espeny lo foll designi de ser senyors, sinó la aspiració justa y carinyosa de ser germans».

(83) *Discurs llegit per lo president [de «Lo Rat-Penat»] al inaugurar els treballs del any 1881-82*, València, 1881, pp. 5-8: «Eixe llinatge [el llemosí] sancionat per los sigles i consagrat per la glòria, ha segut modernament posat en tela de júf per alguns respectables escritors, principalment catalans, que aidats sense dubte per l'amor a la pàtria, germana de la nostra, prenenen baratar lo cognom de *llemosí* per lo de catalá [...]. Precís és pendre acta per a donar la veu d'*alerta*, i oposar, en son cas, a la força de la imposició

lo dret de la protesta» [...]. «Qualsevulla que fóra la Mancomunitat de Catalunya i València en determinades èpoques, huf són notòries les diferències, no sols de llenguatge sinó d'escola poètica i literària [...]. No es deixem contagiar per tendències escotèriques ni odis a Castella, que ha complit sa missió històrica com les demés províncies espanyoles.» Citat per Cucó, *Valencianisme polític*, p. 17, qui acota: «L'actitud de Ferrer i Bigné era, en realitat una defensa de l'establishment de la Restauració.»

(84) *Discurs llegit en la Societat de Amadors de les glories Valencianes «Lo Rat-Penat» per son President don Vicent Pueyo Ariño al inaugurar els treballs del any 1882 á 1883*, dins *La Il·lustració Catalana*, 1882, t. III, pp. 331 i 334. Hi afirmava també que la societat «té un objecte y mires elevades pera la nació espanyola» encara i que acabava el seu parlament assegurant «que'ls que nos reunim baix les ales de “Lo Rat-Penat”, procurarem sempre per la honra y los intereses de Valencia, com á bons fills amadors de les glories de sa mare pàtria».

(85) *Discurs llegit per lo president En Félix Pizcueta Gallel. cronista de Valencia*, dins *Lo Rat-Penat. Periódich lliterari quincenal*, València, núm. 2, gener 1885. Es defensava del dictat d'*oscurantistes*, aplicat als ratpenatistes per oposar-hi «á un cosmopolitisme, massa indeterminat per lo extens», l'amor a la família, «lo poble, la regió [...] la *giqueta pàtria*» sens menyscarpte d'amar «á la pàtria comú [...] á la humanitat», i així mateix de la «falsa acusació» de creure'ls enemics de la «unitat nacional», argumentant «la unitat nacional en lo qu'al Estat se referix, es de tot punt indiscutible pera nosaltres», i després d'exposar-hi que voler la unitat no significava voler «eixa uniformitat abrumadora del convent ó del quartel» resumia la seua tesi: «volém algo més que la descentralizació administrativa, pero que no ha de aplegar enjamay al fraccionament destruidor de la gran pàtria comú; volém, en fí [...] la gran unitat que resulta de una poderosa y armónica varietat». Els subratllats són d'ell.

(86) Lluís TRAMOYERES, *La literatura llemosina dins lo progrés provincial*, en LOMBART, *Los fills de la Morta-Viva*, pp. IX-XX. Tramoyeres estava en desacord amb el cognom «llemosí»: «La denominació de lliteratura llemosina usada per lo cartell [dels Jocs Florals de 1879, que premiaren el treball], nos ha posat en lo cas d'admetre una classificació ab la que no estém del tot conformes. Enténgase, puix, que tant en lo text com en les notes, al emplear la paraula *llemosina*, nos referim sempre á la lliteratura valenciana y sols per rahó historica pot emplearse aquella.» El tema proposat al cartell dels Jocs era: «Estudi sobre la profitosa influencia que la restauració de la lliteratura llemosina puga tindre en lo progrés provincial, sens perjudi del nacional.» Tramoyeres hi posà en la plica el lema «Todo al fin y al cabo es español». El gentilici «provincial» no fou exclusiu dels valencians; també l'utilitzaren els mallorquins (MIQUEL I VERGÉS, *Paralelisme...*, en dóna alguns exemples).

(87) IRANZO, *Poesias*, pp. 110-114: «Germanat»; PUIG I TORRALVA, *Lliris y Carls*, València, 1899, p. 41: «Germanó»; Joan RODRÍGUEZ GUZMÁN, *A la germanat de Barcelona y Valencia*, dins *La Il·lustració Catalana*, t. III, núm. 68, 15-VIII-1882, p. 238.

(88) IRANZO, *Poesias*, pp. 158-61: «La unitat nacional.»

(89) Teodor LLORENTE, *Las letras en Valencia durante el año 1889*, article aparegut primerament en *La España Moderna*, núm. de febrer de 1889 i reproduït després per l'ALP 1891, pp. 65-79; la cita en la p. 73.

(90) LLORENTE, PVC, pp. 231-233; v. la nota 60.

(91) LLORENTE, PVC, pp. 318-323; v. la nota 78.

(92) LLORENTE, PVC, pp. 371-376. Els valencians —tothom ho sap— no som fills de Viriat.

(93) R. y F. [i Ferran REIG I FLORES], *Fires y Jochs Florals de Valencia*, «La Il·lustració Catalana», t. IV, núm. 92, 15-VIII-1883, pp. 238-239: «Lo major triunfo de aquests Jochs estava reservat al poeta Llorente, per son *Cant á la Patria*, asunto proposat per la Diputació Provincial de Alacant. [...] Pensant que vindria el rey á les festes de Valencia, volgueren els que fan cap del Rat-Penat que en los Jochs Florals se donara, á presencia de Sa Majestat, una contestació eloquent als que atribuïxen tendències separatistes als Trobadors de la Renaissensa, y pregaren al senyor Llorente que fera eixa protesta. Per açó, sens dupte, ha compost son valent y patriótic cant, que es un crit coral de amor á la mare Espanya en nom de la hermosa Valencia. Interpretava tant be esta poesia el sentiment públich, que quiscuna de les seues estrofes era interrompuda per les aprobacions generals, y quan va finir la lectura, els vítors y els picaments de mans atronaven lo teatre.» L'acte es celebrà al Teatre Principal, «centre de la societat elegant y aristocrática de Valencia», escollit pera «desvaneixer que aqueixa societat no era simpática al conreu de llengua valenciana». Aquesta apreciació del cronista es contradiu amb el comentari de Teodor LLORENTE FALCÓ (*De mi Valencia de otros tiempos. Memorias de un setentón*, València, 1944, vol. III, p. 152): «Las muchachitas de entonces no entendían aquella jerga lemosina, que ni siquiera se parecía al lenguaje valenciana que ellas hablaban en sus casas de campo y escuchaban en la calle.» Es refereix a l'habitual *llemosí*, «len-

guaje arcaico que sólo servía para optar a los premios de los Juegos Florales, hasta que Teodoro Llorente les demostró que el valenciano corriente era también un lenguaje poético.

(94) Francesc Fayos, de Barcelona estant, dedica ¡*Morir d'amor! Balada* «a mon bon amic lo entusiasta catalanista y llorejat poeta valencià En Josep M. Puig [Torralva]» (*Lo Rat-Penat. Calendari llemosí pera 1881*, p. 31).

(95) J. M. PUIG I TORRALVA, *Lliris y Carsts*, pp. 150-152; aparegut per primera vegada a l'ALP 1883. El sonet *Á la Exposició Universal de Barcelona*, p. 15, remata amb el vers «y d'Espanya immortal, los llaus pregona». L'*Homenage á la Reyna de la Festa dels Jochs Florals de Barcelona de 1888, S.M. la Reyna María Cristina*, pp. 297-300, presenta la mare d'Alfons XIII com a «Reyna de la terra llesmosina» i la canta: «La Patria benehida viu en ella; / y quant tremola al aire'l gonfanó, / amostren sa unitat, que no s'estella, / los lleons y les torres de Castella, / les barres sanguinoses d'Aragó». El 1904, Puig i Torralva guanyà als Jocs Florals de València el premi del Capità General amb la poesia *Á la bandera (Sis florades)*, pp. 295-297) on hi llegim: «Del escut ningú te prenga / ni la més giqueta llenga / pera abàtrela á sos peus, / y el sol d'unitat s'estenga / de Cadis als Pirineus». En l'haver del poeta cal apuntar, però, *Los quatre vents (Lliris y Carsts*, pp. 128-129); heus ací les tres estrofes finals: «Vent ponent dona Castella, / vent ponent; / los fruyts y plantes arguella / corsecantles crudelment... / Vent de foch que tot ho arrasa, / vent de foch; / tot ho crema per ahon passa / no deixant lliure cap lloch. / Vent com teu, Castella insigne, / vent com teu, / pestilent, traydor, maligne, / ¡malayt siga de Deu!». És datada el 1899. Caldria, doncs, destriar en l'obra de Puig i Torralva, les poesies de circumstàncies o filles d'obligacions socials, de les creades per inspiració espontània, car no manquen les composicions patriòtiques valencianes (p.e., *Justicia y Llibertat*, pp. 36-40; *Maulets y botiflers*, pp. 46-49; *Lo carrer de Gracia*, pp. 107-110; *Vinatea*, pp. 163-169; *Romanç del rey En Jaume*, pp. 193-234). Hi exposà el seu pensament polític, idealista, entusiasta, pairal i una mica tòpic, però sense concessions, en *Regionalisme*, pp. 188-190.

(96) PUIG I TORRALVA, *op. cit.*, pp. 74-75; acaba: «Invicta Catalunya, argüi d'eterna fama, / mare de mils de pobles als moros recobrats, / la germanó, Valencia, en alta veu proclama, / jamay trenquem los llaços que amor ha ben lligats.» Aquesta poesia es llegí al Teatre Russafa el 18 de juny de 1886, on hi actuava una companyia barcelonina, en resposta a una altra d'Antoni Ferrer i Codina titulada *Valencia* (*op. cit.*, p. 238).

(97) Joan RODRÍGUEZ GUZMÁN, *Á ma Patria*, dins *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí pera 1881*, pp. 63-66; hi parla d'«els jardins de Edeta».

(98) Joan RODRÍGUEZ GUZMÁN, *A la germandat de Barcelona y Valencia*, «La Ilustració Catalana», t. III, núm. 68, 15-VIII-1882. Reproduïda dins *Brots de Llorer*, València, 1896, vol. II de la biblioteca editada per *Lo Rat-Penat*, pp. 91-95.

(99) Antoni ROIG CIVERA, *Espanya. Valencia. Gandia*, dins *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí pera 1880*, p. 100: «Ma patria es Espanya, Valencia ma llum.»

(99a) Lluís CEBRIÁN MEZQUITA, *Lo toch del caragol*, dins ALP 1887, pp. 45-47: «si sols la patria es una, que aixina ho volgué Deu, / si tal los mars la volen y ho vol lo Pirineu, / germans y germanastres dels fills de Espanya han fet».

(100) Pere BONET ALCANTARILLA, *La meua patria*, dins *Capolls de rosa*, vol. IV de la biblioteca editada per *Lo Rat-Penat*, València 1898, p. 57: «dues mars venen á besar sos peus». Els països catalans els banya només la Mediterrània.

(101) Ramon ANDRÉS CABRELLES, *Glories d'Espanya*, dins *Cants de la terra*, València, 1899, vol. V de la biblioteca editada per *Lo Rat-Penat*, pp. 43-45. Encara es podria ampliar la nòmina amb Joan d'Ayalte: ¡*Regionalisme!*, dins *Cants de la terra*, pp. 117-120: «¡Oh veu de Castella, / de la patria veu! / Unix nostres ànimes / ab ton grat accent»; en té també d'altra poesia semblant al mateix volum: ¡*Regeneració!*, pp. 103-106. O Joan B. Pastor i Aicart, autor de *A la Patria*, premiada als Jocs Florals de Torrent, publicada a l'ALP 1902, pp. 413-415: «honorém tots ab nostra fe més pura / una Patria només...; ¡la gran...! ¡Espanya!».

(102) Com exemples d'inconcreció transferible tindríem *Llunt de la Patria*, de Leopold Trénor i Palavicino (*ALP 1891*, p. 105) i *Á la Patria*, de Francesc Barber i Bas (*ALP 1896*, p. 245). Si esmentàvem poesies planyivoles-irades-historicistes, ens hi mancaria espai: fóra prou resseguir les premiades als Jocs Florals.

(103) Monografia citada en la nota 46.

(104) Constantí LLOMBART, *Murs de la Patria. Recorts històrics*, dins *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí pera 1882*, pp. 20-26.

(105) Constantí LLOMBART, *Esprit de valencianisme. Romanç de cego*, dins *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí pera 1884*, pp. 128-133.

- (106) Vicent W. QUEROL, *Discurs llegit en los Jochs Florals de Barcelona lo dia 3 de Maig de 1885, com President del Consistori*, dins *ALP 1886*, pp. 82-87. El to del parlament, tot i ser abrandat, traspuava moderació: «Maynaders coratjosos d'una nova crehuada, en lloc del ferest *desperta ferro* dels nostres almugavers, anéu cridant per mitx de nostres pobles: ¡desperta, ánima, desperta!».
- (106a) Em remet, a més de les obres de Joan Fuster i Manuel Sanchis Guarnier esmentades a la nota 1, als estudis de Maria Carmen GUALBERTO DANZA, *Teodoro Llorente y los problemas de su tiempo*, «Saitabi», València, XVIII, 1968; i d'Alfons CUCÓ, J. A. MARTÍNEZ SERRANO i Vicent SOLER, *Classe dominant i actituds nacionals al País Valencià (1875-1930). Aportacions per a un debat*, «Estudis d'història contemporània del País Valencià», València, Fac. de Geografia i Història, núm. 1, 1979. Per a la primera etapa periodística de Llorente, cal consultar la tesi de llicenciatura de Just SERNA ALONSO, *Prensa e ideologia agrarista en el País Valencià: a propósito de «La Opinión» (1860-1866)*, llegida el 28 de setembre de 1981 a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València. Potser qui parlà primer de *mistralització* de la Renaixença valenciana fou Miquel dels Sants Oliver en la necrològica que dedicà a l'autor del *Libret de versos*, però no en el sentit polític sinó en el literari: «En Llorente ha *mistralisat* la seva patria, si podem expressarnos així, y ha donat apariencies de realitat y de vida a lo que tal vegada no era més que un bell ensomni séu» (M.S.O., *Don Teodor Llorente*, dins l'*Anuari* de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, any IV, 1913, pp. 715-716).
- (107) Vicent GENOVÉS AMORÓS: *El epistolario de Navarro Reverter con Cirilo Amorós*, València 1982, p. 22. S'hi redactà un manifest, encapçalat per les signatures d'Àngel de Villatobas, president de la Lliga de Propietaris; Antoni Rodríguez de Cepeda, president de la Real Societat Econòmica d'Amics del País; i Vicent Oliag, president de la Societat Valenciana d'Agricultura; seguien, entre altres, les signatures de les persones esmentades al text. Tan sols Villatobas no pertanyia a *Lo Rat-Penat*. Els signants postulaven la confecció de «candidaturas que, sobreponiéndose a los intereses particulares de los partidos políticos, se atendiese a los supremos de Valencia, enviando a las Cortes “candidatos de diversas parcialidades que por sus antecedentes personales lleven a los distintos poderes del Estado la aspiración de los intereses valencianos”». En opinió de Genovés era un intent de «solidaridad valenciana» comparable a la sorgida en Barcelona en 1901. S'hi expressaven «ideas favorables al renacimiento de los gremios y la organización corporativa, temas característicos de Pérez Pujol y Cirilo Amorós». (Per al neogramialisme, cf. Eduardo PÉREZ PUJOL, *La cuestión social en Valencia*, València, 1872; Alfons CUCÓ, *El Congreso Sociológico valenciano de 1883*, «Saitabi», València, XVII, 1967).
- (108) «NADIE» (Juan NAVARRO REVERTER), *Los Juegos Florales de este año. Carta publicada en «El Mundo», periódico de Madrid*, dins *ALP 1888*; la lletra és datada a València el 28-VII-1887.
- (109) FRANCISCO SILVELA: *Rahonament del mantenedor*, dins *Capolls de rosa*, pp. 11-24. Cf. amb les paraules de Pizcueta citades a la n. 85.
- (110) *Rahonament del Exim. Sr. D. Francés Silvela en lo dinar que li donaren los socis de «Lo Rat-Penat»*, dins *Capolls de rosa*, pp. 25-34. ¿Pot relacionar-se amb els postulats silvelins la poesia *Regionalisme*, de Francesc Badenes Dalmau (*Cants de la terra*, pp. 71-74, guardonada als Jocs Florals de 1898) un regionalisme que «vol la Iberia unida y un sol que l'allumene; / un sol no més que bese son pur y noble front; / que de la hermosa Cádiz fins a l'altíu Pirene, / Espanya sols se diga y Espanya s'anomene / lo poble que hui humilla terrible é injust afront»? Pareu esment en l'al·lusió de la desfeta colonial a Cuba com a condicionant conjuntural de la poesia. Un senyal també de la pressió ambiental.
- (111) Joan ALCOVER, *Extracte del discurs del Mantenedor...*, dins *Sis florades*, València, 1908, vol. VII de la biblioteca editada per *Lo Rat-Penat*, pp. 13-17.
- (112) Jaume BROSSA, *Revista General. El regionalisme d'en Mañé*, aparegut anònim a «L'Avenç», núm. 5, 15-31 juliol 1893; reproduït dins el volum *Els modernistes i el nacionalisme cultural (1881-1906)*, Barcelona, 1984, p. 135: «El regionalisme d'en Mañé és d'igual tessitura que el regionalisme del respectable Sr. Llorente, que el del soporífer Sr. Campion i que el de l'antiquat Sr. Brañas.»
- (113) *Epistolari Llorente*, III, lletra núm. 383, datada el 12-X-1903, p. 54.
- (114) CUCÓ, *Valencianisme polític*, pp. 65-75, tracta de l'Assemblea; la renúncia de Llorente a la p. 67.
- (115) *Discurso del Sr. Llorente en el banquete de Elche*, dins *Las Provincias*, núm. 15.402, 18-XI-1908; reproduït per CUCÓ, *Valencianisme...*, pp. 312-315. José Mª NAVARRO Y PARRA, *D. Teodoro Llorente y Olivares en Alicante y Elche*, «Galatea», Alacant, núm. 2, agost 1954, pp. 101-103. Vid. també a l'*Epistolari Llorente*, II, lletra núm. 623 de Rafael Altamira, datada a Oviedo el 25-XI-1908, pp. 248-249: «El discurso o brindis de Elche, admirable. También yo sueño así, y cómo V. igualmente veo el problema “regionalista”, que los catalanes han falseado y envenenado con sus odios. Si yo hubiese ido á Alicante, así hubiese hablado, para destruir, si los había, proyectos de imitación solidaria»; i la lletra núm. 648

de Benvingut Oliver, datada a Madrid l'11-II-1909, pp. 269-270: «El movimiento regionalista de nuestra Corona de Aragón que va sintiéndose en esa ciudad, según me dices, ¿será salvador o apresurará la disolución?»

(116) «La Estafeta Literaria», Madrid, nota 17, 1-XII-1944, p. 3: *Cartas de Menéndez Pelayo a Teodoro Llorente*.

(117) COLON, *loc. cit.*, p. 40, nota 7.

(118) *Ibid.*, pp. 40-41, nota 7.

(119) Reproduït en PVC, pp. 521-532.

(120) Juan VALERA, «El renacimiento clásico de la literatura catalana» por Antonio Rubió y Lluch, dins *Obras completas*, II, pp. 812-814.

(121) Juan VALERA, *La literatura española en el siglo XX*, crítica al llibre del P. Blanco García citat a la n. 58, dins *Obras completas*, II, pp. 897-908.

(122) Juan VALERA, *Al través de la España literaria*, dins *Obras completas*, II, pp. 1.159-1.167.

(123) Vicent W. QUEROL, *Rimas*, Madrid, 1891, pp. IX-XLIV; la cita a la p. XXXIII. A la p. XXXI Llorente assevera que la Renaixença «es en España, y en este terreno de las letras, el suceso más importante de nuestro siglo».

(124) LLORENTE, *Valencia...*, p. 192.

(125) LLORENTE, *El movimiento literario en Valencia en 1888*, p. 69.

(126) LLORENTE, *Las letras en Valencia durante el año 1889*, p. 71; hi diu simultàniament «versos en valenciano» i «renacimiento lemosín».

(127) Llorente, senil i incapacitat per la sordesa —ja al·ludida per ell al discurs d'Elx—, delegà en el catèdric Vicent Mancho, que hi pronuncià un breu parlament de salutació al Congrés. Escriví, tanmateix, una poesia per a la cloenda: *Versos llegits per son autor el poeta valencià D. Teodor Llorente* (Congrés Internacional de la Llengua Catalana, Barcelona, 1908, p. 674), reproduïda dins PVC, p. 279. Mossèn Costa i Llobera anotà al seu dietari, amb data 18-X-1906: «Llorente commou vell (!!!)», com reporta Bartomeu TORRES GOST, *Miguel Costa y Llobera. 1854-1922. Itinerario espiritual de un poeta*, Barcelona, 1971, p. 350. La senilitat, sense dubte, degué marginar-lo una mica. O potser el marginaren? Rubió i Lluch li escrivia, de Barcelona estant, el 2-XI-1906: «Jo no estich satisfet de lo que's va fer per V. durant la seva curta estada entre nosaltres. L'excés dels extrangers, va fer que a valencians y mallorquins se'ls tractés com de casa. Vosté mereixia molt més per lo que val, y perque es ja un dels pochos Patriarques de la Renaixença» (T. LLORENTE FALCÓ, *De un viejo epistolario. Antonio Rubió y Lluch*, dins *ALP 1927*, pp. 389-390. L'any de la carta apareix, per errada, 1902).

(128) *Epistolari Llorente*, III, lletra núm. 1.175, p. 257. Vid. José CALVERAS, S.J., *Teodoro Llorente y la unidad de la lengua literaria*, dins *Las Provincias*, València, 11-VIII-1929.

(129) Suscitada per la crítica de Gabriel Alomar als *Cuentos líricos* d'Eduard López Chavarri. Alomar demanava a l'escriptor valencià, després de lloar el seu llibre, «primer en prosa sèria escrit en valencià», que alçàs un crit contra la «grandíssima impropietat» de qualificar absurdament «llengua llemosina» al català de València, prevenint-lo que fóra invàlid substituir l'apel·latiu pel de «llengua valenciana», car la substitució —a l'igual que s'esdevenia a Mallorca amb el «mallorquí»— responia a «un afany mal dissimulat [dels dialectes] de no voler dir-se, lèxicament, catalans». Intervingué Miquel Duran Tortajada, identificant-se amb Alomar. En la «llengua llemosina [deia] solament creuen alguns senyors doctes que fan versos per sport y que han portat així el rezel a l'ignorancia del poble ciutadà, qui creu que'l refinament y depuració de la llengua són antigaltes llemosines, en les quals no hi vol pendre la part que li correspon, admetent ab un erroni criteri d'avens, aquesta fatal castellanisació que patim a ciutat». López Chavarri respongué que els seus *Cuentos* no estaven escrits en català «per això mateix: perquè són valencians», defensant el dret a un particularisme tot i negant «que no vullguen ésser catalans»; era una defensa ambigua i subjectiva, on utilitzava arguments d'aquesta mena: «No podem dir que en Valencia sigam oposats a la part del Nord. Y a pesar de això, aquí no figuren el flaviol ni el tamboret entre les danses y cansons populars. Però tenim dos instruments ben nostres (ara per ara): el tabalet y la donsaina... moros a no pot ser més». És a dir, adduïa com a raó suprema trets pintorescs i folklòrics, per bé que al·legava que la diferència entre el «català» i el «valencià» venia de lluny: «Els escrits valencians dels segles XV y XVI ja tenen una "fisonomia" especial, y són més semblants al valencià "d'ara" que el català d'ara». Per ell, que blasitava per igual la «coentor» castellanitzant de l'urbs —«la vitalitat valenciana està en la montanya, en l'horta, en la marina...»— com el «llemosinisme» —«això no ho diuen ja més que'ls poetes anuals que surten a l'estiu [època dels Jocs Florals], els poetes de versos encomanats y recomanats—, per ell, dic, tot es reduïa a «una qüestió de 'vida' que no pot referse artificialment» i s'hi oposava a tota imposició acadè-

mica —«crec de poca eficàcia el “manar” al llenguatge»— convençut que «si les flors i els fruits de les nostres hortes tenen quelcom de típic, no veig perquè no ha de ser lo mateix la parla». Postulava, doncs, un dialectalisme diguem-ne culte, però al capdavant dialectal. El curt debat ocupà les planes d'*El Poble Català* els dies 30 d'agost, 5 i 19 de setembre i la lletra de Llorente a Chavarri és de setembre. Jacint Maria Mustieles envià l'article de Duran Tortajada —qui denunciava ser «excomunicat dels “regionalistes” de aquí [València] per la meua tasca catalanitzant i nacionalista»— a Llorente (*Epistolari Llorente*, II, lletra 598, del 20-IX-1908, pp. 228-229).

Després d'escriure el meu text, hi ha hagut una interessant anàlisi d'aquesta polèmica que vull assenyalar: Vicent SALVADOR, *Una polèmica sobre la llengua literària*, dins *Caplletra*, núm. 1, 1986; reproduïda al llibre del mateix autor *La frontera literària*, Barcelona, PPU, 1988.

(130) Aquesta controvèrsia versà sobre el «valencià» vulgar i el literari. La desfermà la publicació de *Mal ensomni* per Llorente (PVC, pp. 123-126). El poeta, que ja es preguntava el 1884 si el seu *Llibret de versos* seria «l'últim ressò buit i desfet» del «matern parlar» o bé espurna que li donàs «foc de vida» (PVC, pp. 95-99), ara presentia l'extinció de l'idioma i hi adoptava un to melangiós i fatalista: «Res queda ja d'una llengua / que augusta i gloriosa fón. / Els aires de la montanya / s'han endut los darrers mots». Lluís Bernat i Maximilià Thous van comentar des de les planes d'*El Cuento del Dumenche* i *El Correo de Valencia*, amb més fe en el futur de la llengua que Llorente, que la consumpció tenia per causa l'exagerat elitisme llemosinista, que havia eixamplat el trenc entre la literatura popular i la culta. Llorente s'hi defensà des de *Les Provincias* i no li van mancar valedors. Al capdavant, tot acabà amb un sopar d'homenatge ofert al «patriarca» pels d'*El Cuento*. (Algun rastre de la qüestió en *Epistolari Llorente*, II, lletra núm. 593 de Bernat Morales Sanmartín, datada el 21-VIII-1908, pp. 224-226; i al vol. III, lletra 1117 de Teodor Llorente a Federico García Sanchiz, datada el 3-X-1908, p. 223. És avinent de remarcar l'actitud anticatalanista en el debat de Josep Nebot. Pot llegir-se també LLORENTE FALCÓ, *Los primeros pasos de un escritor. Federico García Sanchiz en sus principios literarios*, dins *ALP* 1947, pp. 129-147.)

(131) «Cal advertir únicament als llegidors que, al costat d'aqueixa poesia [la recollida en l'antologia], filla del renaixement, i que procura depurar literariament el valencià, afeblit i corromput per manca de conreu, subsisteix a València altra mena de poesia, completament vulgar, estimada del poble, anterior al renaixement, i en la qual aquest no ha influït» (*Poetes valencians contemporanis*, Barcelona, L'Avenç, 1908).

(132) TORRES GOST, *op. cit.*, p. 415. Això ve confirmat per múltiples al·lusions del fill de Llorente, segons el qual «La mayoría de los primeros y principales poetas renacentistas hablaban familiarmente en castellano» però van fer un notable esforç per adaptar-se a l'exigència fundacional de *Lo Rat-Penat* i que «dentro de la casa social la única lengua fuera la valenciana, y ello creaba no pocas dificultades en algunos socios, por falta de costumbre de hablarlo [sic]; y cuando había que buscar un orador para un acto destacado, costaba Dios y ayuda el hallarlo» (LLORENTE FALCÓ, *De mi Valencia de otros tiempos*, III, 1944, p. 152; IV, 1948, pp. 61-62).

